

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՈՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՍՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏԵՐԱՐԳՈՒԹՅԱՆ

Ն Ո Ր Շ Ր Ջ Ա Ն

Զ. Տ Ա Ր Ի - 1932

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բ.

Պատրաստ ենք մտադիր սիրով մօտենալու եկեղեցիներու միութեան զաղափարին, բաւական է որ մերինն դարաւոր և ազգային ինքնութիւնը տրկարացնելու չյանգի կամ չմիտի ան, ուղղակի կամ անուղղակի: — Այս եզրակացութեամբ կը վերջացնէինք ՍԻՈՆԻ նախորդ ամսաթուի մեր խմբադրականը, խօսելով Հաւատքի և Կարգի եկեղեցական Համաժողովին մէջ Հայ եկեղեցւոյ ներկայացուցիչներուն հետեկիք ընթացքին մասին:

Կարելի է անշուշտ այժմէն ընդունիլ թէ այս գումարումը, էպպէս ու ընտելեամբ, պիտի չնմանի հին Տիեզերական Ժողովներուն, որոնք մասնաւորապէս վարդապետական շարժառիթներու ծնունդ էին. դաւանական հարցեր չեն կրնար յուզուիլ հոս. այս մասին կրնայ երաշխիք մը նկատուիլ Համաժողովին կազմին ինքնին, այսինքն զայն զոյաւորող տարրերու բաղկացութիւնը նոյն իսկ, որ վարդապետական եւ դաւանական, նուիրապետական և վարչական ըմբռնումներու բացորոշ բազմազանութիւն մ'ըլլալով ընդհանուր առմամբ, չի կրնար թոյլատրել այդպիսի հարցերու որ և է նկատառում, առանց անկարողութեան մատնելու ժողովը:

Ու պէտք ալ չկայ արդէն այդ կարգի հարցերով զբաղելու: Քրիստոնէական հաւատքի ճշդումին զօրծը կատարուած և աւարտած է վաղուց: Մեզի համար մասնաւորապէս փակուած՝ վերջացած է անիկա ե. դարու առաջին կիսուն իսկ. զի քրիստոսաբանական հարցերու դաւանական ըմբռնումը իր լրութեանը մէջ կազմուած՝ ամբողջացած է արդէն առաջին երեք Տիեզերական Ժողովներու վրճիռներով. ասոնց յաջորդող չորս միւս արևելեան ժողովները կամ տասներեք արևմտեանները, որոնք նախապէս հաստատուած կէտերու շուրջ բացատրական վիճաբանութեան ճիգեր եղած են ընդհանրապէս, յաճախ նուիրապետական քաղաքականութեան թաքնամատութիւններէ ևս տարուած, մեր ազգային եւ եկեղեցական խղճմտանքին առջև ոչինչ կ'աւելցնեն նախկին երեք ժողովներու մէջ բանաձևուած և իր վերջնական կայունութեան (stabilité) յանգած դաւանութեան վրայ, որ կը պարունակէ արդէն քրիստոնէական աստուածաբանութեան այն բուն էական մասունքները, որոնց համար մի է բոլոր եկեղեցիներուն հաւատքը: Աւելի պարզելով, մենք ընդ միշտ փարած կը մնանք և

պարտինք մնալ նիկիական—կապադոկիական—Աղեքսանդրական ուղղափառութեան կամ Կիւրեղեան միաբնակութեան, ինչպէս այնքան ճշգրտօրէն որակած են արդի աստուածաբանութեան ամենէն հեղինակաւոր ուսուցչապետներէն Հառնաթ, Լօօֆա, Գելցէր՝ և ուրիշներ:

Բարգէն Ա. էն մինչև Շնորհալի, այսինքն Զ. էն մինչև Ժ. Գար, և յետոյ Տաթևացւոյ ժամանակին մէջ, մեր նախնիք բուն ոգեւորութեամբ եւ խորապէս դիտակից համոզումներով պաշտպանած են միշտ այս տեսակէտը, որմէ մագիւ չափ բաժնուիլը մեզի համար խղուիլ պիտի ըլլար մեր եկեղեցւոյ դարաւոր անցեալէն, բան մը՝ որուն պիտի չհանդուրժէր իր եկեղեցիին զգացումն ունեցող որ և է հայու սիրտ: Անձնական կամէութիւններէ, ըմբռնողութեան ուրոյն իմացումներէ կամ իբր թէ պատշաճութեան համար հարկադրիչ համարուած նկատումներէ թելադրուած որ և է տարբեր կարծիք պէտք չէ ներելի թուի հայ պատուիրակներէ մէկին կամ միւսին, ու կրկնուի այն ձախտղ քայլը, որ աւամայ կերպով թերեւ, կամ բացատրելի բայց ոչ արդարանալի հանգամանքներու մէջ, առնուեցաւ դժբախտաբար Լամպէթի անկիւքան վերջին Համաժողովին առջև:

☆

Հաւատքի տեսաբանութեան հարցերու մէջ մխրճուելու դարը չի կրնար ըլլալ այլ ևս այն ժամանակը ուր կ'ապրինք: Փակուած պէտք է նկատել այդ շրջանը: Քրիստոնէական իմաստասիրութիւնը իր առջև ունի այսօր աւելի լայն և աւելի կարեւոր ասպարէզ մը. հաւատքէն պտղաբերուած բարոյականին դաշտն է ան. ու չունինք տարակոյս թէ նոր Համաժողովը իրեն համար անհրաժեշտ պարտականութիւն պիտի նկատէ սահմանափակուիլ կամ ընդարձակուիլ ու խորանալ այդ շրջանակին մէջ մանաւանդ:

Աստուածաբանութեան համար, ներկայիս, չկայ արդարեւ աւելի նուիրական դործ մը, քան կուտիլ նոյն ինքն անաստուածութեան դէմ, որով բանապաշտութիւնը մէկ կողմէն և նիւթապաշտութիւնը միւս կողմէն՝ իրենց ամենէն վնասակար հրապոյններովը սկսած են վարակել մարդկային կեանքը: Իսկ կրօնքին, աւետարանական կրօնքին համար, չկայ աւելի անարկու թշնամի մը քան այդ վտանգը, որ հոգիին անբարոյացումն է ինքնին:

Աչքերնուս առջեւ է անցեալին տեսարանը. սոսկ միտքի պարունակին մէջ հոյովուող կրօնական զգացումը, այսինքն հաւատքին հայեցողական ոգեւորութիւններով միայն թեւաւորուած խանդը, անբաւական է պաշտպանելու համար մարդը մեղքին աւելիչ հնարքներուն դէմ: Աստուածաբանութեան դերը պէտք է ըլլայ զործօն ոյժի մը վերածել հաւատքը կեանքին համար, իջեցնելով զայն կեանքին մէջ, ինչ որ ըսել է՝ բարձրացնելով այս վերջինը իրեն, ու այս կերպով արդիւնաւորելով աշխարհի վրայ Աստուծոյ մարդեղութեան խորհուրդէն բղխած սրբութիւնն ու արդարութիւնը: Չմիջնելով հանդերձ թելը, որ անցեալին սեռն ու սերտ ջանադրութեանց շնորհիւ զոյացած է ընդ միշտ հաւատքին եւ իմացականութեան միջև, նորոգել և աւելի լայն ու անտխեղ լարուածքի մը սեւեռումովը զօրացնել անոր կապը սիրտին հետ մանաւանդ, որ սիրոյ կեանքն է ինքնին, այսինքն հաւատքի բարոյականին ամենէն կենդանի իրականութիւնը:

Այս է միակ եղանակը երկրի վրայ Քրիստոսի պատգամաւորութեան, այսինքն չարին չքացումովը և մեղքին չեզոքացումովը մարդը Քրիստոսով Աստուծոյ հետ հաշտեցնելու գործին, որ Եկեղեցւոյ մեծագոյն պաշտօնը և բուն կոչումն է բովանդակապէս:

Թո՛ղ տրուի քանի մը բառով աւելի որոշ ներկայացնել մեր մտածումն այս մասին:

Քսան դար է որ աւետարանուած է ահա Քրիստոնէութիւնը. շուրջ երկու հազարամեակներ լրացնող շրջանի մը ամբողջ տևողութեան ընթացքին շարունակ քարոզուած ու աստուածաբանուած է Քրիստոսի հաւատքը, որուն աշխարհի բերած ամենէն նոր եւ յատկանշական սկզբունքներէն մին եղած պիտի ըլլար Աստուծոյ տիեզերական հայրութեան մտածումին տակ հովանաւորուած համամարդկային եղբայրութեան զաղափարը: Եւ սակայն ո՛րչափ մեծ և խոր է դեռ անջրպետը, որ այս մասին կը բաժնէ իրականութիւնը զաղափարականէն. համացեղ և համալեզու և նոյն իսկ համակրօն և համամասն հաւատքի մէջ հոգւով իբր թէ նոյնացած տոհմերու և ազգերու միջեւ հին նախապաշարունակներու պէղած խրամները կը մնան միշտ. արդարութիւնը խորհրդապատկերող կշիռքի նժարներուն և խաղաղութեան դրօշին առջեւ կանգնած է միշտ արիւնոտ սուրը՝ մահուան արհաւիրքը ցցելով զահանգած նայուածքներու առջև:

Ընտանիքը, իբրև կեանքի ամէնէն մաքուր նուիրականութիւններէն մին, ոչ մէկ կրօնքի մէջ պիտի կարենար գտնել աւելի ապահով պատասխարան մը և զարգացումի ազատ մթնոլորտ մը՝ որքան Աւետարանի հոգիով լեցուած այն երկիրներին ներքեւ, որ Քրիստոնէութիւնն է նոյն իսկ: Անկարելի է անշուշտ անտեսել և ուրանալ թէ ծնողական և որդիական պարտականութեանց և ամուսնական յարաբերութեանց սրբութեան տեսակէտով եթէ մարդկային կեանքը այսօր կը ներկայացնէ նկատելի առաւելութիւններ հին աշխարհի բարքերուն վրայ, այդ ամէնը ամենամեծ մասամբ արդիւնքն են Աւետարանի բարոյացուցիչ շունչին. և սակայն, հնա՞ր է արդեօք հանդարտ և անխղճահար սրտով ընդունիլ և ըսել թէ այդ ուղղութեամբ ձեռք բերուած յառաջդիմութիւնը բոլորովին համեմատական և համապատասխան է քսան դարերու երկարութեան մը վրայ թափուած տքնաշան ճիգերու:

Որո՞ւն համար զաղտնիք են այսօր զարշ կենցաղի, սրբապիղծ դրժումներու, լպիւր մծղնէութեանց և ապօրէն կենակցութեանց ընդվզեցնող այն տեսարանները, որոնք կը պարզուին շարունակ, ուրեք ուրեք, ամէնէն մեծաշուք ապարանքներէն սկսեալ մինչև ամէնէն խոնարհ խրճիթներուն մէջ, հոս անտես և անաղմուկ, հոն յայտերևակ զայթակղութեանց մէջ քանդելով ընտանիքին և ընկերութեան հիմերը:

Ի՞նչպէս լուի տակաւին՝ սխալ հիմերու վրայ կառուցուած դաստիարակութեան, վատաբողջ ներշնչումներով թունաւորուած զրականութեան, արդիական զաղջ հովերէ եղկացած տոմոյն մտայնութեանց, արուեստից և գեղեցիկ դպրութեանց անունին տակ յաճախած սիղեխ ցոփութեանց, անյազ շահու եւ փառատենչ ձգտումներու հետամտութեանց երեսէն յառաջացած այն տխուր ար-

զասիքներուն մասին, որոնք ամէն օր փլուզումներու հանդիսատես կ'ընեն զմեզ կեանքի բարոյական, մտաւորական, հասարակական և բոլոր կողմերուն վրայ, և որոնք ուրիշ բան չեն ցուցներ անտարակոյս, եթէ ոչ քրիստոնէական զգացողութեան և մտածումին անօտարացումը անհատին և ընկերութեան հոգւոյն մէջ:

Եկեղեցիները պէտք է մօտենան իրարու, միասին խորհելու համար հասարակաց աղէտքին դէմ, որուն հետեանքներէն անմիապա պիտի դուրս չգայ ոչ մէկ ժողովուրդ կամ ազգ, քանի որ համաշխարհային պատերազմէն վերջ մահաւանդ, բարոյական ախտաւորումի այս վարակիչ վիճակը կանգ չառաւ ոչ մէկ սահմանի առջև, իր մէջ առնելով ընդհակառակն ամէն երկիր եւ ժողովուրդ: Եկեղեցիները, եւ քրիստոնէութեան բոլոր հաստատութիւններն ու կազմակերպութիւնները հարկ է որ միանան իրարու հետ, մէկտեղ, մէկ հոգիով և կամքով զործելու համար բարոյական դետնի վրայ, քրիստոնէական հաւատքի սրբութենէն ծնած քրիստոնէական բարոյականութեան դաշտին մէջ:

Վտանգը համատարած է, անոր պիտի կարենար դիմադրաւել Համաժողովին պէս մարմին մը միայն, որ իր մէջ պիտի համադրէ շատ ինչ մարդկային միտքի լոյսերէն, կամքի ոյժերէն և սիրտի իղձերէն, իր տրամադրութեան տակ ունենալով միեւնոյն ատեն անշուշտ անսահման առատութիւն մը միջոցներու, և իրեն հետ՝ աշխարհի կարեւոր մէկ մասին անվերապա համարումն ու համակրանքը:

Հաւատքի տեսականութեանց, դաւանական խնդրոց շուրջ յարուցուած վէճերու օրակարգ մը ամլութեան միայն կրնայ դատապարտել այսուհետեւ եկեղեցիները, որոնք, ինչպէս ըսինք, մի են արդէն հաւատոյ էական մասունքներուն մէջ, իսկ եկեղեցական կէտերու մասին ունին այլևս իրենց բիւրեղացեալ առանձնաւորումները, որոնցմէ անհնար պիտի ըլլար իրենց համար բաժնուիլ որ և է գնով:

Համաժողովին համար չի կրնար ըլլալ աւելի բարձր, աւելի կարեւոր եւ աւելի կենսական նպատակ մը՝ քան մարդկութեան բարոյական կործանումն արգիլելու պարտականութիւնը. այս կերպով միայն պիտի կարելի ըլլար կրօնքը նոյնացնել տարբացնել կեանքին, ասոր վարիչ ուղղութիւնը, ոյժը և լոյսը դարձնելով զայն:

Սյս ոգիով, և սրտի և մտքի այսպիսի պատրաստակամութիւններով բոլորուած սեղանի մը առջև ինչե՛ր պիտի ունենային ըսելիք՝ Հայ Եկեղեցւոյ պատգամաւորները:

★ ★ ★

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՏԱՂԱՒԱՐԱԶԱՐԱՑ ՏՕՆԸ

Հրէից ամենէն հին ու ամենէն ժողովրդական տօնն է Տաղաւարահարաց տօնը, որուն ուսումնասիրութիւնը շահեկան պէտք է ըլլայ քրիստոնեաներուն համար, լիարժեք այս տօնին ու իր մասնաւոր ձեւերուն առիթով էր որ մեր Տէրը Տաճարին մէջ արտասանեց հոգեւոր կեանքի վերաբերեալ իր ամենէն նշանակալից ու ամենէն խորմաստ խօսքերը:

Յօդուածիս մէջ յաջորդաբար պիտի նկարագրուի, Ա. Տաղաւարահարաց տօնը Հին Կտակարանի մէջ, Բ. Յիսուսի Տաճարին մէջ ներկայութիւնը այս տօնին, և Գ. Ինչպէս կը կատարուի տօնը մեր օրերուն:

Ա. Հին ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՄԷ:

1.— Այս տօնին երկու շարժառիթներ.

Տաղաւարահարաց տօնը (սուքթօմ=տաղաւար, լիւտ), Պատերի եւ Պննտեկոստէի հետ, Մոլորակային Օրէնքով սահմանուած երեք մեծ տօներէն մէկն էր, ու կը կատարուէր Թըշրի ամսուն մէջ (եօթներորդ ամիս ըստ երբայական տոմարի, համապատասխանող Սեղտմերեր—Հոկտեմբեր ամիսներուն): Տօնակատարութեան այս ժամանակը կապ ունէր բերքերու քաղին հետ, այդ պատճառաւ առաջները կը կոչուէր **Կուրֆի տօն** (Ելք. ԻԳ. 16): Ու խկապէս մօլորակային երեք մեծ տօները երկրագործական նկարագիր մը ունին ինքնին: Պատերի տօնին Տիրոջ կը նուիրուէր դարբին հունձքի երախայրիքը. Պննտեկոստէին, որ կը կոչուէր նաեւ **Հունձի տօն**, ցորենի հունձքին երախայրիքը. և Տաղաւարահարաց տօնին ամբարանցներն ու Հատմարանները կը լեցուէին պարտաւոր ծառերու եւ այգիներու բերքով (Ելք. ԼԳ. 22, Բ. Օրէնք ԺԶ. 13):

Այս տօնին գլխաւոր շարժառիթն էր, ինչպէս անունն ալ ցոյց կուտայ, յիշեցնել իսրայելացիներուն՝ թէ քառասուն տարի զուրկ էին հաստատուն բնակարաններէ, ու իբրեւ անպատի թափառալիկներ, օգի խտութենէն պաշտպանուելու համար, ժամանակաւոր ապաստանարաններու կամ վրաններու տակ կը բնակէին: Այս պատճառաւ Ենոփան պատուիրած էր իսրայէլի որդիներուն. «Եօթներորդ ամսուն (Թըշրի) տօնը՝նիւղերորդ օրը Տաղաւարահարաց տօն է Տիրոջը՝ եօթն օր... որպէսզի ձեր սերունդները գիտնան թէ իսրայէլի որդիքը եղիպտոսէն հանած ատենն տաղաւարներու տակ բնակեցուցի զանոնք» (Ղեւտ. ԻԳ. 34, 43):

2.— Տօնին վերաբերեալ պատուերն.

Ուխտաւորութիւն Տաճարին եւ հանգիստ. «Իւրոր արունները, կ'ըսէ Տէրը, Ենոփայի առջև

պիտի երևին» (Ելք. ԻԳ. 17), այսինքն Ուխտի Տաղանակին առջև, իսկ Սողոմոնի թագաւորութենէն սկսեալ՝ կ'երևին երուսաղէմի Տաճարին մէջ: Այս պարտաւորութենէն զերծ էին կրնորք, մանուկները, ձերբորդ և հիւանդները: Իսկ Սուրբ Քաղաքէն հեռու և մանաւանդ սփռուքի մէջ գտնուող հրեաներուն՝ անգիր օրէնք մը կ'արտօնէր այս երեք տօներէն մէկուն միայն երթալ Սիոն և կամ բնաւ չերթալ: Հեռաւոր տեղերէ հասնելիք բազմութեան համար նախապէս ամբողջ ամիս մը պատրաստութիւններ կը տեսնուէին — համբաներու, հորերու, ջրամբարներու և տուններու նորոգութիւն, զերեզմանները կիրով ձերմզնելն, որպէսզի ուխտաւորները զերծ ըլլային անոնց պղծ հպումէն:

Առաջին օրը, ըսած էր Տէրը, շատ հանգիստաւոր պէտք է ըլլայ, ու դուք ոչ մէկ ծառայական գործ պիտի կատարէք: Յաջորդող վեց օրերը կը նկատուէին կէս-տօն: Սոփրական եօթն օրերուն Ենոփան աւելցուցած էր նաև ութներորդ օր մը, փակման հանգիստութիւն մը, «իսկական տօնը», ինչպէս կ'ըսէին ռաբբիները, որ բացարձակ հանգիստի օր մըն էր միևնոյն ատեն:

Ջոհերք. — Առաջին եօթն օրերուն քահանաները պարտաւոր էին Տիրոջ զօհնէ եօթնական խոյ, տասներկուրտական անարատ տարեկան գառն ու զանազան թռուով մատաղ զուարակներ. առանց ամենուն համագումարը եօթն օրուան մէջ եօթնասունի պէտք է յանգէր: Ջոհերէն անբաժան էին ծալիկներու, ալիւրի և զինիի ձոներ: Տօնի վերջին կամ փակման օրը կը զննուէին նաև մատաղ զուարակ մը, խոյ մը և եօթն գառներ (Թիւք ԻԹ. 12-38):

Մատուցուած այս զոհերուն գլխաւոր նպատակն էր զօհնալ Տիրոջմէն՝ այդ տարին լիացուցած ըլլալուն համար իսրայէլը այնքան ընտանի կենդանիներով: Ասոնցմէ դատ ութնակի իւրաքանչիւր օրը քառասուն անոթալ մըն ալ կը զօհուէր, որպէսզի երախտագրտական զգացումէն անբաժան ըլլալ ապաշխարութեան գաղափարը՝ անցեալին մէջ գործուած մեղքերուն համար:

Խրախնամներ. — Տօնական ութ օրերու խրախնամները մաս կը կազմէին Աստուծոյ պատուէրներուն. Առաջին օրը զեղեցիկ ծառերու պտուղներ, արմաւենիի և տերեւախիտ ծառերու և ձորերու ուռիներու օտտեր պիտի առնէր և Տիրոջ՝ ձեր Աստուծուն առջև ութ օր պիտի ուրախանար» (Ղեւտ. ԻԳ. 40): Այս տօնին ուրախութիւն ընեն զու և բու տղաք ու աղջիկդ, քու ծառադ ու աղախնդ ու քաղաքներ, որքը և այլին... և քու Տէր Աստուծոյ քու բոլոր բերքերդ ու ձեռքիդ բոլոր աշխատանքները օրհնելուն համար տօն պահելով ուրախութիւն ընես» (Բ. Օրէնք ԺԶ. 14-15): Այս է թերեւս պատճառը որ Տաղաւարահարաց տօնը, ըստ Յոսիսի, իրապէս «ամենէն մեծ ու ամենէն սուրբ» և մանաւանդ «ամենէն աղէկ պահուած» տօնն էր (Յոսիս. Հնախ. Ը. դ. 1, ԺԵ. դ.

3) Թալմուտը պարզապէս «տօնք» կ'անուանէ, աւելցնելով՝ թէ «ով որ չէ տեսած զայն» չի գիտեր թէ ի՛նչ է տօնքը:

Ուրախութիւնը կ'արտայայտուէր քաղաքի և տներէն յոստերով, զորս ձեռքերնուն մէջ կը շարժէին ու անոնցմով կը զարգարէին փողոցներն ու հրապարակները: Ուրախութեան ցոյցեր էին նաև թափօրները, երբեմն պարերը և ամէնուրեք տեղի ունեցած խնձօքները:

Դատաւորաց շրջանին Սելովի մէջ, ուր էր Ուխտի Տապանակը, աղջիկներն ալ կը մասնակցէին հանգէտին իրենց պարերով:

Երեսուցէմի մէջ իւրայշիլ որդիքը այս ութ օրերուն Տաճար կ'երթային՝ Օրէնքի պատուիրած ոստերը ի ձեռին: Ազնուականները, ֆահր բռնած, ժողովուրդի աչքին առջև ցփշերային պարեր կը զառնային: Իսկ սփիւռքի սինակոկներուն մէջ՝ նոյնպէս հիւրեր ի ձեռին՝ թափօր կը զառնային քլալայի կամ Օրէնքի նուիրական գայլերները կամ բօրան(*) պարունակող արկղիկներու բոլորտիքը:

Բոլոր այս խրախմտութեանց նպատակն էր շնորհակալ ըլլալ Տիրոջմէն՝ կաղէտի ու անապատի միատեսակ անունդէն վերջ, այժմ իրենց վայելած քաղմատեսակ բերքերուն համար (օրոնք կը խորհրդանշուէին ձեռքերնին բռնած ոստերով), զորս պարգեւած էր Աստուած երկրի մը մէջ, որ կաթ և մեղր կը բխէր:

Տաղաւարները.— Եւթին օր տաղաւարներու մէջ պիտի բնակէք. իւրայշիլ բոլոր բնակները տաղաւարներու մէջ պիտի բնակին, որպէսզի ձեր որդիները գիտնան թէ իւրայշիլ որդիքը երգիպատէն հանած ատենա տաղաւարներու մէջ բնակեցուցի զանոնք. ես եմ Տէրը և ձեր Աստուածը» (Դևտ. ԻԳ. 42-43): Տաղաւարահարաց տօնին միայն յատուկ այս պատուէրը հիշող ու հիշող կը յիշեցնէ տօնին գլխաւոր շարժառիթը, այն է՝ շնորհակալ ըլլալ Աստուծոյն որ նստուկ կեանք պարգեւեց իւրայշիլ որդիներուն, անապատի քառասնամայ թափառաշրջիկ կեանքէն վերջ:

Այս առժամայ բնակարաններու մասին մանրամասնութիւններ չի պարունակեր Աստուածաշունչի բնագիրը: Տարակոյտ չկայ թէ անապատին մէջ կտաւէ վրաններու տակ բնակեցան երբայեցիները: Այսու հանդերձ շատ հինէն, Նեեմիայի ժամանակէն (ե. դար Ն. Ք.), կը կարծուի կապակցութիւն մը տեսնել վրաններու և ոստերով շինուած տաղաւարներու միջև. այս վերջինները խորհրդանշանն էին այն ապահովութեան, որով կ'ապրէին հրեաները իրենց ռոթթատունկին ու ձիթնիին տակ, համաձայն Տիրոջ խոստումին՝ արուած անոնց, որ չէին համբէն կը քալեն ու իր հրամանները կը պահեն» (Ձաք. Գ. 7, 10):

Ոչ մէկ պատուէր կար որ ճշգէր տաղաւար-

ները կանգնելու վայրը: Գերութենէ զարձին ամէն մէկը իր տան բակին մէջ կամ տանիքին վրայ ու Աստուծոյ Տան գաւթին մէջ և քաղաքին հրապարակներուն վրայ՝ մինչև եփօրմի Դուռը՝ շինեց իր տաղաւարը (Նեեմի. Ը. 16):

3.— Յաւելիալ ձեռք.

Բարեւոյնի գերութենէ զարձէն քիչ յետոյ Օրինաց վարդապետները Տաղաւարահարաց տօնին վրայ սեղմ ու մանր օրէնքներ աւելցուցին, օրոնց փարիսեցիական ձևապաշտութիւնը աւելի մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայէր քան նոյնիւնքն Օրէնքին: Յիսուս խարանց օր մը այդ կանոնները սա խօսքերով. «Ձեռք տեղը կը պաշտեն զիս, մարդոց պատուիրած բաները իրրեւ վարդապետութիւն ստիպեցնելով: Թողով Աստուծոյ պատուիրանքը՝ մարդոց աւանդութիւնը կը բռնէք» (Մարկ. Ի. 7):

Ջուրի ընծայարեութիւնը.— Թէեւ ողջակէզներու և շնորհակալութեան զոհերու ստիւարար կ'ընէրանային ձէթի և «խաղողի արեան» (գինի) և նաչիի ընծայարեութիւններ, և սակայն Տաճարի պաշտամունքներուն մէջ բռնու չի յիշուիր Ջուրի ընծայարեութիւնը կամ ջրածօնքը: Դպրեւոր մտցուցին այս սովորութիւնը, որ ետքէն օրինականացաւ ու պարտաւորի զարծաւ Տաղաւարահարացի տօնակատարութեան ժամանակ: Շատ հաւանական է որ ասով ուղած ըլլային յաւերժացնել յիշատակը անապատին մէջ ծարաւատանջ ժողովուրդին տըրուած ջուրին, զոր Աստուծոյ հրամանով հանեց Մովսէս՝ զարնելով Բօրերի ժայռին:

Տօնի խաբքանչիւր օրը, առտուան զոհերու միջոցին, նուագարաններու ձայնով թափօր մը զուրս կ'ըլլէր Հիերոնէն ու կ'իջնէր Սելովամի աւազանը: Բահանայ մը այնտեղ ոսկիէ անօթի մը մէջ ջուր կը լեցնէր ու Տաճար կը վերադառնար, ու մինչ ուրիշ քահանայ մը «խաղողի արեան» կը ձնէր, ինք ալ՝ ժողովուրդի հրապարակէն աղաղակներուն մէջ՝ բերած ջուրը կը ձօնէր՝ թափելով զայն սեղանին հարաւ-արեւմուտեան անկիւնը այս նպատակին սահմանուած արծաթէ ջրատար անցքին մէջ, ապա Դևտացիները կ'երգէին մեծ Հալլէլը (Սաղ. ձծԲ-ձԺԷ):

Քահանաներէն շատերը, սաղաւեցի ըլլալուն պատճառաւ, հակառակ էին փարիսեցիներու վարդապետութեանց ու կը խոտէին Օրէնքէն զուրս ջուրի այս ընծայարեութիւնը: Օր մը անոնցմէ մէկը Սելովամի ջուրը փոխանակ արծաթէ անցքին մէջ թափելու, գետինը ու իր ոտքերուն վրայ թափեց: Ժողովուրդը նկատելով զայդ՝ դուռնորու տարափ մը տեղացուց անոր գլխուն ու խորտակեց սեղանին անկիւնը: Ետքէն շատ անգամ կը պատահէր որ քաղմութիւնը պոռար քահանային, որուն խաբէութենէն կը կասկածէր. «Վեր վերցո՛ւր ձեռքերդ՝ որպէսզի տեսնենք թէ անցքին մէջ կը թափես ջուրը»: Եւ ինչպէս ըստ Սելովամի ջուրը:

Ոսկիէ նուագարանները.— Տաղաւարահարաց տօնին մէկ նոր սովորութիւնն ալ էր՝ երկնները շրջող օրէն լուսաւորել Տաճարին հրապարակը:

(*) Օրէնքը կամ Թօրան կը բաղկանայ 26 գլխաւոր մասերի հինգ զիբերէն, որ են՝ Մուրոգի, Ելի, Քեւական, Թիւլ և Երկուրդում Օրինաց:

Այս սովորութիւնը հաւանաբար ծագում առած էր այս տօնին արթնցուցած աստուածաշնչական մէկ յիշատակէն, այն է՝ յիշատակը լուսաւոր ամպին որ առաջնորդած էր իսրայէլը անապատին մէջ (Ելք ԺԳ. 21)։

Ռարբխական օրէնքներուն համաձայն՝ կանանց գաւթի մէջ, ուր բոլոր իսրայելացիները ազատ մուտք ունէին, զրուած էին յիսուն կանգուն բարձրութեամբ չորս մեծ ոսկիէ ճրագաբաններ, որոնց ընդունարանները կը պարունակէին երեսունհինգ լիտր ձէյթ եւ որոնց կտաւէ պատրոյգները կը պատրաստուէին գործածութենէ զազրած քահանայապետական զգեստներէն։ Որովհետեւ կանանց գաւթի չընկալարիսպներուն բարձրութիւնը քսանհինգ կանգուն էր միայն, այդ պատճառաւ ճրագաբաններու լոյսը կրնար տեսնուիլ երեսադէմի մէկ մեծ մասէն ու անոր բոլոր հրապարակներէն ու չընկալ բլուրներէն։

Քահանաներն ու ժողովուրդի ձերերը այս հսկայ լոյսերուն բոլորաբլբ թափօր կը զառնային սաղմոսներ երգելով և փողեր հնչեցնելով։

Տաղաւարներ եւ խալիւսաւարիւցներ. — Ռարբխներու օրէնքներէն համաձայն՝ սուք-քութիւնները կամ տաղաւարները, որոնց տեսակները իրենք կ'որոշէին, պէտք էր տեղեւորուի ճիւղերով շինել ու զննել զանոնք բաց երկինքի եւ ոչ թէ ծառերու տակ։ Ռարբխները նոյն ատեն կը նշանակէին տաղաւարին ձեւը, բարձրութիւնը, որ պէտք էր ըլլար առնուադն տասը կանգուն, լայնութիւնը, մուտքին տեղը, եւայլն։

Տաճարը ներկայանալու համար ամէն մէկ իսրայելացի պարտաւոր էր ծախ ձեռքը ունենալ լեմնին կամ կիտրոնի ծառի ճիւղ մը ու աջ ձեռքը՝ լուլպալը, որ յատկապէս պատրաստուած փունջ մըն էր՝ բաղկացած արմաւենիի մէկ, ուսուցիչի երկու եւ արմենիի երեք ոստերէ։

Յովսեփոս կը պատմէ թէ Աղեքսանդր Յաննէոս քահանայապետի թագաւորութեան ժամանակ (103-76 Ն. Ք.), ժողովուրդը զրգուած փարիսեյիներէն, որոնց ատիկի էր այդ քահանայապետ-թագաւորը, իր ձեռքի ճիւղերէն կախուած կ'իտրոններով քարկոծել սկսաւ զայն, անարգելով ու «անարժան քահանայապետ» պառաւով անոր երեսն ի վեր, վասնզի գերուհիէ մը ծնած էր ան։ Աղեքսանդր Յաննէոս վրէժք լուծեց՝ 10,000 մարդ կոտորելով։

Պղաւտարքոս, իրրեւ աղանատես, այսպէս կը նկարագրէ Տաղաւարահարաց տունը, «Աշնանափերջին» հրեաները ամբողջ երկրին մէջ օրթատուակի ճիւղերով ու բաղնիքներով շինուած տաղաւարներու տակ կը բնակին։ Յաջորդ օրերուն անոնք ուրիշ տն մը կը կատարեն, որ, անկասկած, կը նմանի Ռազոսեան տներուն։ Կը գուսարեն ժողով մը, ուր հետերին կը բերեն բաժակներ եւ քաղտեսն նիզակներ (tyrse), ապա խմորովն իրենց Տաճարը կ'երթան, ու մարդ չի գիտեր թէ ի՞նչ կ'ընեն այնտեղ. հաւանական է որ քաղտեսն տն կը կատարեն։ Անոնք զԱստուած ողորդու համար փոքրիկ փողեր կը հնչ-

չեցնեն, ինչպէս կ'ընեն Արգիւայիները սպանդարամտական տօներուն։ Ուրիշներ, որոնք Ղեւտացիներ կը կոչուէին, տաւիղներ նուագելով կ'աղօթեն իրգիտին եւ կամ Ռազոսի։ Փմահած նկարագրութիւն մըն է ասիկա՝ հեթանոս մտայնութենէն բխած հեղինակի մը, որ ըլլալով անծանօթ հրէութեան ու անոր ծէսերուն՝ չէր կրնար, անշուշտ, տեղեակ ըլլալ ո՛չ այս տօնի ծագման և ոչ նպատակին։

Բ. ՏԱՂԱԽԱՐԱՆԱՐԱՅ ՏՕՆԻՆ ՅԻՍՈՒՍ ՏԱՃԱՐԻՆ ՄԷՋ

«Մօտ էր Հրէից Տաղաւարահարաց տունը. Յիսուսի եղբայրները ըսին իրեն. ել'ր ասկէ ու Հրէաստան գնա՛, որպէս զի աշակերտներդ ալ տեսնեն քու գործերդ... յայտնէ՛ ինքզինքդ աշխարհի...» Ըսաւ անոնց Յիսուս. Դո՛ւք ելէք այդ տօնին, ես չեմ երթար այդ տօնին, վասն զի իմ ժամանակս չէ լեցուած» (Յովհ. Է. 2-9)։

Հրեաները երբ պարտաւորէին երեք տօներէն մէկուն կ'ելլէին երեսադէմ, գաւառական խումբերու բաժնուած թափօրներ՝ կը կազմէին եւ լուլպալներ ի ձեռին և կ'իտրոններու ոստեր շարժելով Սուրբ Քաղաքը կը մտնէին։ Քահանաները կամ Ղեւտացիները պաշտօնապէս կը զիմաւորէին զանոնք և կ'ընդունէին Տաճարի գաւթի մուտքին առջև։

Յիսուս կը մերժէ իր եղբայրներուն հետ ելլիլ երեսադէմ, հաւանաբար որպէս զի չմասնակցի այս հանդիսաւոր թափօրին և չընդունուի քահանաներէն։ Ան իրեն կը վերապահէ երթալ միայնակ, երբ հասնի իր ժամանակը։ «Ինք Գալիլէա միայն, կ'ըսէ Աւետարանիչը, բայց երբ իր եղբայրները ելան՝ ինք ալ զնաց տօնին, ոչ յայտնի՝ ալ ծածուկ» (Յովհ. Է. 9-10)։

Յիսուսի թշնամիները կը զարմանան երբ չեն տեսներ զԱյն տօնի հանդիսութեանց մէջ, ու Անոր մասին կը սկսին խօսիլ իրարու մէջ։ Կ'ըսեն ոմանք վախճանով. Աղէկ մարդ է Ան։ Ո՛չ, կ'ըսեն ուրիշներ աւելի համարձակութեամբ, կը մօլորեցնէ Ան ժողովուրդը։ «Արդ, երբ տօնը կէս եղաւ (չորրորդ օրը դրիթէ), Յիսուս Տաճարը ելաւ ու սկսաւ ուսուցանել» (Յովհ. Է. 14)։ Աւետարանիչը խիստ շահեկան մանրամասնութիւններով կը պատմէ Աստուծոյ Տան գաւթի մէջ Յիսուսի խօսածները, որոնց մէջ ի յայտ կու գան երեք գլխաւոր գաղափարներ. նախ՝ թէ Աստուծոյ՝ է իր վարդապետութիւնը, երկրորդ՝ աստուածային անձ մըն է ինք. և երրորդ՝ շուտով պիտի վերադառնայ իր երկնաւոր Հօր քով։

Տօնին վերջին օրը, որ ամենէն հանդիսաւոր էր, Յիսուս կ'եցած էր Տաճարին մէջ, ու այն պահուն երբ զննուած կենդանիները Ձահագործութեան սեղանին վրայ կը դրուէին ու քահանան ոսկիէ անօթով Սելովամէն բերած ջուրը սեղանին անկիւնը կը թափէր, ու ամբողջ ժողովուրդը ցնծութեան աղաղակներով օրը կը թընդացնէր, Յիսուս օգտուելով ջրածնի այս առիթէն, որ երբայեցիներուն անապատին մէջ իրենց ծառաւր յագեցնելու հրաշքը կը ինչեցնէր։

բաղմունքնան մէջէն աղաղակեց բարձրաձայն. «Եթէ մէկը ծարաւ է՝ թող ինծի գալ և խմէ: Այն որ կը հաւատայ ինծի՝ կենդանի ջուրի գետեր պիտի բխին անոր որովայնէն, ինչպէս կ'ըսէ Գիրքը» (Յովհ. Է. 37-38): Սեղութիւն այս ջուրը, նոյնիսկ Գործերի ժայռէն երբեմն ժայթքած միւս ջուրը պատկեր մը կամ խորհրդանշան մըն են միայն: Ուշադրութեամբ նայեցէք, ու այդ պատկերին ետեւ պիտի տեսնէք իրականութիւնը, որ ձեր մէջ իսկ կը գտնուի, այսինքն՝ պիտի տեսնէք այն աղբիւրը, որու մասին կ'ըսէ Նոայի. «Ուրախութեան ջուր պիտի հանէք փրկութեան աղբիւրներէն» (Ես. ԺԲ. 3): Աստուծոյ պարգևն ու Քրիստոսի շնորհն է կենդանի ջուրի այդ աղբիւրը որ կը բխի յաւիտենական կեանքի համար: Հրեաները թէև այն ատեն չուզեցին բմբռնել Յիսուսի այս խօսքերուն իմաստը, բայց իր աղաղակը մինչև այսօր կ'արձագանգէ այն հոգիներուն մէջ, որոնք արդարութեան ծարաւը ունին ու կը խորշիւն անախառնութեան ու հաճոյքներու պղտոր ջուրերէն:

Այնքան հանդիսաւոր առիթով մը ու աշխարհի ամենէն սուրբ վայրին մէջ արտասանուած այդ խօսքերը, զորս ոչ մէկ մարդարէ և ոչ իսկ Մովսէս համարձակած էին ըսել, ամենց հիացում և այլոց ապշութիւն պատճառեցին ու հակառակութիւն ձգեցին անոնց մէջ: Քահանայապետներու և փարիսեցիներու ապաստանները, որոնք Յիսուսը ձերբակալելու զրկուած էին, չէ համարձակեցան այդ բանը ընել, ու զառնալով պատասխանեցին իրենց տէրերուն. «Երբեք մէկը չխօսեցաւ այդ մարդուն պէս» (Յովհ. Է. 46):

Երբ վրայ հասաւ գիշերը, թափօրը ըստ սովորութեան դարձաւ անշուշտ ոսկիէ շորս մեծաւնէ ճրագարաններուն լուսով, արթնցնելով միտքերու մէջ յիշատակը լուսաւոր ամպին ու ակնկալութիւնը Մեսիային, որ, Եսայիի գուշակութեան համաձայն, պիտի ըլլար «լոյսը հեթանոսներուն» (Ես. ԽԲ. 6):

Յիսուս, որ ժողովուրդի մէկ մասին հետ կեցած էր «Գանձի դրան» քով, լուսաւոր ամպը խորհրդանշող այդ լոյսերուն քով, բոլոր բարձրաձայն փարիսեցիներուն եւ զինք չընդաւատող ամբոխին. «Ես եմ աշխարհի լոյսը. ով որ իմ հետեւս գալու ըլլայ՝ խաւարի մէջ պիտի չքալէ, այլ կեանքի լոյսը պիտի ունենայ» (Յովհ. Ը. 12): Անգամ մըն այլ ահա՝ կը փարատի ստուերը ու կը յայտնուի իրականութիւնը, այսինքն՝ ճշմարիտ լոյսը որ կ'երևի լուսաւորելու համար խաւարի և մահուան ստուերներու մէջ նստողները, կեանքի լոյսը՝ որ շօշափելի լոյս մը չէ այլևս, ինչպէս է այդ ճրագարաններու լոյսը կամ ինչպէս էր անապատի ամպին լոյսը, այլ ա՛յս լոյսն է միայն որ կը տանի մարդիկը զգալի յաւիտենական կեանք:

Փրկչի այս հանդիսաւոր յայտարարութեան վրայ երկար լինէ մը ծագեցաւ փարիսեցիներուն հետ: Երբ Յիսուս բացայայտ խօսքերով հռչակեց իր աստուածային ծագումը, հրեաները «քարքիւղեցուցին որ Անոր վրայ նետեն»։ Բայց որովհետև

չէր հասած տակաւին իր ժամանակը, Ան «խոյս տուաւ և գուրս ելաւ Տաճարէն» (Յովհ. Ը. 59):

Գ. ՏԱՂԱԽԱՐԱՀԱՐԱՅ ՏՕՆԸ ՄԵՐ ՕՐԵՐՈՒՆ

Իրենց հայրերու հաւատքին հաւատարիմ հրեաները մինչև այսօր կը պահեն տակաւին Տաղաւարահարաց տօնին աւանդութիւնը: Եթէ աւերակ դարձած է Տաճարը տաճարի դարերէ յիշեր, բայց սովորական ձեւերը դեռ կը շարունակուին տաճարու և սինակոկներու մէջ:

Երբ Թըշրի ամառն տաճարինը մօտենայ՝ հրեայ ընտանիքներ վաշտէ կամ կտաւէ հիւղակներ կը շինեն ու կը ծածկեն զանոնք ծառերու սաղարթախառ ճիւղերով: Երուսաղէմի, Տիրեբիոյ, Յոպպէի և Հայֆայի հրեական հին թաղերուն մէջ տաճարու տանիքները, պատշգամբներն ու բակերը կը ծածկուին արմաւենիի, ձիթենիի և ուրիշ ծառերու ճիւղերով: Գարգարուած կանաչագեղ սաղաւարներով, Բացօղեայ տանիքներ, բակեր կամ պատշգամբներ շունչեղ տաճար տէրերը քանի մը կողմնորոշ կը վերցնեն ու անոնց տեղ ճիւղեր կը գնեն: Այս կանաչազարդ ծածկոյթներէն տեսակ տեսակ պտուղներ ալ կը կախն երբեմն, ինչպէս՝ կիտրոն, լեմոն, նուռ, արմաւ, պանան և խաղող: Հիւղակին յատակը գորգով մը կը ծածկուի, բացառութեամբ աղքատիկ հիւղակներու: Սուքքօթի ութնակի ամէն մէկ օրը ընտանիքի արու անդամներէն մէկը պարտաւոր է տաղաւարին մէջ ընթրիլ և հոն անցընել գիշերը: Սովորութիւն է նաև որ «Սրէնքի որդիք» սինակոկէ դարձին դալարազարդ տաղաւարը մտնեն ու հոն խմեն ուրախութեան բաժակը:

Սինակոկներու մէջ, որոնք նոյնպէս դարձաւորած կ'ըլլան ոստերով և պտուղներով, ամէն օր քանի մը արարողութիւններ կը կատարուին: Դերիսները աջ ձեռքերնին լուլլալով մը կ'ուենեն ու ձախերնին՝ կիտրոն մը: Արարողութեանց ատեն կ'երգուին Հալլէլի վեց գոհարանական սաղմոսները, ու ամէն անգամ որ հասնին ալիլուիաին, բոլորը միասին երեք անգամ կը շարժեն լուլլալները, երկարելով զանոնք զգալի աղօթարանին անկիւններու ու կրկնելով. «Օրհնեալ ըլլայ Տէրը որ սրբացուց մեզ իր պատուէրներով ու հրամայեց մեզ կրել արմաւենիի այս ճիւղերը»:

Եթէ սինակոկ յարմարութիւն ունենայ՝ եօթներորդ օրը թափօր մը կը դառնան անոր բոլոր տիքը եօթն անգամ, հետեւին ունենալով Թօրայի նախնական գալարները ու երգելով մեծ Ուխտեման, երբ թափօրը սինակոկէն ներս մտնէ՝ այն ատեն սրտառուչ ու կողորդագին աղօթքներով կը խնդրեն Աստուծոյ՝ որ շուտով զրկէ Մեսիան, Դաւիթի որդին, իսրայէլի անկալութիւնը:

Ութերորդ օրն է տօնին ամենէն ուրախ օրը, զոր կը կոչեն «Գիուլա ուրախութեան Թօրայի» (Սիվաթ Թօրա*): Այսօր է որ կ'աւարտի

(*) Երուսաղէմէն դուրս Թօրայի այս տօնը կը կատարուի Տաղաւարահարացի ինքնորոշ օրը:

Հնգամասնանի տարեկան ընթերցումը և նորէն կը սկսին կարգաւ դայն: Նախընթաց օրերուն պէս այսօր ալ նուիրական արկղիկին կամ քէպային մէջ պատուած Սուրբ Գրոց գալարները կը հանեն սինակոկի ամբիոնը ու կը դնեն զալարադարձ սեղանի մը վրայ: Ռարբիները եօթն անգամ կը դառնան սեղանին շուրջը երգելով: Փրկեալ զմեզ, Տէր, և ողորմեալ մեզ, յորում առաքել կարգամբ առ քնդ . . . » և այս արարողութիւնը, կ'ըսեն, կը կատարուի նորոգելու համար այն ուխտը կամ զաշինքը զոր ի նուան եհովան կնքեց եօթը նահապետներու՝ Արարահամի, Իսահակի, Յակոբի, Մովսէսի, Ահարոնի, Փնէէէէի ու Դաւիթի հետ:

Ապա խօսք կ'առնէ արարողութեան նախագահողը, և, յանուն հրէական իշխանութեանց, պաշտօնապէս երկու անձերու կու տայ այդ մեծ օրուան ընթերցումները կատարելու պատիւը: Առաջինը, որ կը կոչուի «Թօրայի խօսեցեալը», ղէպի ամբիոնը կը յառաջանայ ու կը կարգայ Հնգամասնանի ինդիքորդ գիրքին՝ այսինքն երկրորդում Սրննացի վերջին համարը: Երկրորդը, որ կը կոչուի «Նննդոց գիրքին խօսեցեալը», կը կարգայ նոյն գիրքին առաջին համարը, որով կը սկսի Հնգամասնանի ընթերցման նոր ըջմանը: Բոլոր «Օրէնքի որդիքը», նոյնիսկ տաներկու տարեկան մանուկները, կ'անցնին կարգաւ նուիրական գալարներէն մէկուն անջնէն ու Օրէնքէն առնուապէս մէյմէկ համար կը կարգան: Ընթերցումներու ժամանակ մէջ ընդ մէջ երգեցողութիւններով կը փառաբանեն Թօրան. «Փառաբանեցէ՛ք Տէրը . . . ուրախանա՛ք ու ջնձանք Թօրայով, զիսն զի անիկա լոյս և զօրութիւն է մեզ համար . . . Ո՛վ Խորայէլի Փրկիչը, փութացո՛ւր երջանկութեան Առաքեալին գալուստը . . . Երանելի էք զօք, ո՛վ Խորայեացիք, զօք՝ զոր Աստուած ընտրեց և որուն տուեալ անապատին մէջ Թօրան՝ իբրև բաժնի ժառանգութեան . . . »:

Սփռութիւն մէջ կան տեղեր, ուր հրեաները ձուլուած ըլլալով գիրքնք չընթարթող ժողովուրդներու հետ՝ այլասերած են բոլորովին ու չեն կատարեր գրեթէ Տաղաւարահարաց տօնը և ոչ ալ հրէական միւս տօնները: Պաղեստինի մէջ նոյնիսկ՝ զուտ կրօնական և նոյն աստիճանի շարժում մը եղող Սինականութեան կողմնակիցները ու անկէ նպաստաւորեալները մեծ մասամբ անտարբեր են այս տօններուն վերաբերմամբ:

Հին կտակարանի սովորութեանց հաւատարիմ անաղապաններ կը մնան միայն այն հրեաները, որոնք, վերջին դարերուն, քերականագրացումով կրկնած են շարունակ՝ Դաւ Տարի Երուսաղէմ, և հուսկ ապա քնակութիւն հաստատած են Սուրբ Բաղաթին մէջ: Ասոնք կ'այցելեն անխափան կացի Պատին ու կը կրկնեն իրենց սրտաբուխ աղօթքները, յուսալով տեսնել օր մը, վերաշինուած Տաճարին մէջ, զատկական դատին զենուիրը, առանց անդրադառնալու՝ թէ ճշմարիտ Դաւը, սպասուած Մեսիան, զոր չուէին ընդունել իրենց հայրենը, տասնինը դար առաջ զենուած է արդէն մարդկային ազգի վերջնական փրկութեան համար:

Հայացուց՝ Մ. Ե. Ն.

ՊԱՅԾԱՌԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

(Մասք. ժէ. 1-13, Դուկ. Թ. 28-36)

Մեր Փրկչին երկրաւոր կեանքին ամենէն յուզումնալից բաղնիքներէն մէկուն մէջ Թարսը լերան վրայ տեղի ունեցող Պայծածակերպութեան հրաշալի ղէպքը կ'արեւոր հանդիսան մը կը կազմէ փրկագործութեան այնքան խորհրդաւոր ճանապարհին վրայ: Սոյն ղէպքին նշանակութիւնն ըմբռնելու համար ջանանք ամփոփ ձևով մը աչքի առջև բերելու այն պայմանները որոնց մէջ կատարուեցաւ այդ:

Յիսուս բաւական ժամանակ է վեր կը քարոզէր Պաղեստինի զանազան կողմերը: Հզոր հեղինակութեամբ մը արտասանուած իր պատգամները կը հնչէին հարուստին ու աղքատին, զիտունին ու տգէտին ականջներուն միանգամայն: Իր հրաշագործութեանց համարաւ տարածուած էր ումէն կողմ: Ամէն տեսակ հիւանդութիւններով ու ցաւերով տանջուող մարդիկ անվհատ կը հետեւէին իր քայլերուն, հաւատքի անգիմագրելի զօրութենէն ձգուած ղէպի Աստուածային Փրկիչը:

Սակայն կարծիքները կը բաժնուէին Յիսուսի ո՛վ ըլլալուն մասին: Մէկը կ'ըսէր թէ Յովհաննէս Մկրտիչն է ան, ուրիշներ կը կարծէին թէ Եղիան է, կարգ մը մարդիկ անոր մէջ կը տեսնէին Երեմիան, իսկ շատեր ալ առանց մանրակրկիտ ըլլալու կը հաւատային թէ մարգարէ մըն է Ան:

Սկիզբէն, Յովհաննէս Մկրտիչ, Յիսուսի իր մօտ դալը տեսնելով բացազանչած էր. «Ահաւասիկ Դաւն Աստուծոյ որ բառնայ զմեզ աշխարհի»: Իսկ Յիսուսի մկրտութենէն քիչ յետոյ թէև եղած էին մարդիկ որ իր մէջ տեսնէին Մեսիան, այնուհանդերձ շատ փոքր էր տակաւին անոնց թիւը, որ իրը Աստուծոյ Օծեալը կը ճանչնային զինքը: Անդրէասն էր որ առաջին անգամ իր եղբորը Սիմոնին աւետից թէ գտած էր Մեսիան. և անհնգ նախանայէլը համարձակութիւնն ունեցաւ Յիսուսի առջև ըսելու. «Աստուծոյ Որդին ես գտնու»: Ուրիշ զանազան պարագաներու մէջ այսահարեւրդը բերաններէն ալ լսուեցան «Մեսիա», «Աստուծոյ Որդի», «Դաւթի Որդի», կո-

չունենալը: Այս վերջինները, ի հարկէ, անուղղակի արժէք մը միայն ունենին:

Հիմա որ Յիսուսի ժամանակը կը մօտենար ուղեց բացայայտօրէն իմանալ թէ իր ամենէն մօտիկ աշակերտներն իրր ով կը դաւանէին զինքը: Իր հարցումին Պետրոս առաքեալ պատասխանեց. «Դուն ես Քրիստոսը, կենդանի Աստուծոյ Որդին»: Յիսուս երանի տուաւ Սիմոնին և ըսաւ որ այդ վէմին վրայ պիտի շինէ իր եկեղեցին: Այս դէպքը շատ էական կէտ մըն է Քրիստոնէական եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ: Առանց շատ հեռուն երթալու անցողակի միայն կրնանք գիտել որ, հակառակ յարանուանութիւններու զանազանութեանց, Քրիստոսի հետեւողներուն բոլորն ալ իրենք զիրենք կը կոչեն *քրիստոնէայ*. ամէնքն ալ կը դաւանին թէ Յիսուսն է Քրիստոսը: Եւ այս ճամարտութիւնը հիմնաքարն է քրիստոնէական եկեղեցիին: Որչափ ատեն որ այս ճամարտութիւնը աչքէ չվրկեցնենք՝ կրնանք տեսնել Աթոթիւնը քրիստոնէական եկեղեցիին:

Դաւանութեան դէպքէն յետոյ Յիսուս սկսաւ յայտնել իր աշակերտներուն թէ Մարդու Որդին պիտի մատուի մեղաւորներու ձեռքը, պիտի նախատուի, պիտի չարչարուի ու պիտի խաչուի, և տպաւորորդ օրը յարութիւն պիտի առնէ: Աշակերտները տրտմեցան այս յայտարարութեան վրայ: Անոնք զեռ չէին հասկցած մարդարէնները, ըստ որոնց Մարդու Որդին իր փառքը չմտած պիտի չարչարուէր: Մեսիան, որ մինչև այն ատեն կը պատկերանար իրենց աչքերուն առջեւ իրրեւ Փրկիչ մը որ Իսրայէլը պիտի ազատէր գերութենէ և պիտի վերականգնէր Դաւթի աթոռը, յետ այսօրիկ պիտի ներկայանար իրրեւ Առդարը, որ անիրաւ մարդոց կողմէ կը հալածուի, և իր չարչարանքով ու մահուամբ քառութեան նոխարը կ'ըլլայ մեղաւոր մարդկութեան: Մեսիայի սոյն երկրորդ գերը այնքան չէր շեշտուած մինչև այն ատեն որքան առաջինը: Յիսուս ատկէ յետոյ զայն ալ պիտի տպաւորէր իր աշակերտներուն մտքերուն մէջ:

Փիլիպպեան կեսարիոյ կողմերը տեղի ունեցող այս անցուղարձերէն շարժմը մը յետոյ Յիսուս իր հետն առնելով Պետրոսը, Յակոբոսն ու Յովհաննէսը, լերան մը վրայ

եղաւ ազօթելու, և հոն այլակերպեցաւ անոնց առջև: Առաքեալները, հոգեւոր յափըշտակութեան վայրկեանի մը մէջ, տեսան իրենց ազօթող Վարդապետը որ լուսապայծառ կը ճառագայթէր, և Հին Ուխտի երկու հսկաներ՝ Մովսէսն ու Եղիան, անոր մօտ կանգած՝ կը խօսէին երեսուղէմի մէջ տեղի ունենալիք դէպքերու մասին: Հոգեւոր այդ տեսիլը այնքան զրաւեց Պետրոսի սիրտը որ խանդավառ բացազանչեց. «Տէր, լաւ է մեզի հոս մնալ. եթէ կ'ուզես երեք տաղաւար շինենք, մէկ քիչի, մէկ Մովսէսին, մէկ ալ Եղիային»: Մինչև զեռ այդ երանաւէտ մտայափշտակութեան մէջ էին՝ լուսաւոր ամպ մը զալով հովանի եղաւ անոնց վրայ և ձայն մը ամպին մէջէն ըսաւ. «Այդ է իմ սիրելի Որդիս, անոր մօտիկ ըրէք»: Եւ ահա տեսիլը անհետացաւ և դարձեալ մնացին իրենք իրենց զարմացած ու ահաբեկ: Յիսուս սթափեցուց զիրենք և պատուիրեց իրենց որ ուրիշներու չպատմեն այդ տեսիլը մինչև որ Մարդու Որդին մեռնենէն յարութիւն առնէ:

Թարբրի պայծառ տեսիլքէն յետոյ կը սկսի առաքեալներուն հասկնալի ըլլալ մեսիական նոր ու լայն այլ և տխուր ըմբռնումը: Թարբրի լոյսին տակ կը պարզուի գալիք չարչարանքներուն տեսարանը: Պայծառակերպութեան լեռնէն մինչև Համբարձման սարը երկարող ճանապարհը տաժանելի է և փշտո: Գեթսեմանիի խորութեան մէջ Փրկիչը կ'ազօթէ գետնամած և Գողգոթայի բարձրութեան վրայ իր անմեղ բաղուկները կը տարածէ խաչանիշ: Բաժակը զոր պիտի ըմպէ դառն է շատ, և Խաչը զոր պիտի կրէ ծանր է յոյժ: Բայց չէ՞ որ ատոր համար իսկ եկած է աշխարհ: Որքան ալ դժնդակ էր Յիսուսի անցնելիք ճամբան, Թարբրէն ճառագայթող լոյսը սակայն պարզեց իրենց աչքերուն առջև անցաւոր ցաւերէն անդին յաւիտենական խախտութիւնը հայրական երանաւէտ ծոցին:

Երկնաւոր այցելուները հեռացած էին Յիսուսի քովէն և ահա երկրաւորին ձայնը արձագանգեց իր ականջին. «Տէր, լաւ է մեզի հոս մնալ». հոն լերան բարձրութեան վրայ հեռու կոյր ամբոխին մոլեգնութենէն, հեռու Աստուծոյ տունը աւաղակաց այր դարձնող վաճառորդներէն, հեռու միջուկը քամող և ուղտը կուլ տուող կեղծաւորներէն

րէն, հեռու սամիթն ու չամանը տասանորդող և որբին ու այրիին իրաւունքը յափըշտակող փարիսեցիներէն, հեռու վերջապէս ապականուած ընկերութեան մը ժահրոտ մթնոլորտէն, հոն երկինքին մօտ, օրօրուած զով գեփիւռէն, անճառելի երանութեան մը անձնատուր, խոկալ ու երազել աւելի լաւ չէ՞ր միթէ:

Բայց ո՞վ պիտի վերցնէր ինչ: Մեղաւոր մարդկութեան առջեւ փրկութեան ճամբան հարթող մը պէտք էր, ո՞վ պիտի ըլլար առաջնորդը: Չէ՞ որ զինքը մկրտող այն մեծ մարգարէն իր հրեղէն շունչով վկայած էր, «Անա Աստուծոյ Գառը, որ աշխարհի մեղքերը կը վերցնէ: Եթէ ինքը պիտի չզոհուէր ուրեմն ի զո՞ւր վկայած էր «տնապատի տատրակը»: Չէ՛, պէտք էր որ Յիսուս իջնէր լեռնէն, երթար այն պղծութեամբ քաղաքը, ուր Մամոնայի ծառաները, ոչխարի մորթին տակ ծածկուած գայլեր, կը սպասէին զինքը յօշոտելու: Պէտք էր հոն երթար, հոն, ուր իր ինչը պատրաստ էր, պէտք էր վերցնէր զայն ու ատով հարթէր փրկութեան ուղին իր բոլոր հետեորդներուն համար:

Միտք բերէք մեծ ինչոքի խօսքը, «Ով որ կ'ուզէ ինծի հետեիլ թող իր խաչը առնէ ու ետեւէն զայն»: Ինքը վերցուց առաջին ու ամենածանր խաչը, կանգնեց զայն Գողգոթայի զագաթը իրեւ սանդուխ երկրէ երկինք ելլողներու, և հրաւիրեց ամէնքը որ վերցնեն իրենց խաչերը և հետեւին իրեն: Գիտցէք որ այս հրաւերը կը մնայ առաջին ու վերջին հրաւերը ուղղուած բոլոր անոնց որ փրկուիլ կ'ուզեն: Առանց խաչի Յիսուսի հետեիլ, առանց անձնագոհութեան փրկութիւն փնտռել, զուր ջանք է և անօգուտ վատտակ:

Թարթիլ վրայ լոյսերու մէջ փայլող Օծեալին մտիկ ըրէք, կը պատուիրէ մեզի Աստուած երկինքէն. մտիկ ըրէք Փրկչին քաղցր ձայնին և հետեւեցէք անոր, Ան է որ ցոյց կու տայ ճշմարիտ կեանքի լուսաւոր ճամբան որ կ'առաջնորդէ դէպի փրկութիւն:

ՆՈՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԿՐՈՆԱՐԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՀԱՆՈՍՏԻ ԵՒ ՄՏԱՆՄԱՆ ՅՈՒՐԵՐ

ԱՅԼԱՅԼԱՆ ԶԱՒԱՍԱՐԱԿՇՈՒԹԻՒՆԸ

Աստուածային սահմանադրութեամբ՝ աշխարհի մէջ հա՛ց կայ ամէն մէկ քաղցածի, զգեստ՝ ամէն մերկութեան, մըխիթարիչ՝ մէն մի զժրախտութեան, զոհացում՝ իւրաքանչիւր կարիքի համար: Հասարակչութիւնը ճիշդ պիտի մնար, եթէ մենք չխանգարէինք զայն. ատոր յոնցանքը Աստուծոյ չի պատկանիր, այլ մեզի: Անո՞ր համար միայն օրինադրած կամ թոյլատրած է տնիկա անհաստատութիւնը, որպէսզի մեզի տեղիք տուած ըլլայ զայն ջնջելու կամ չափաւորելու: Առանց զայն ջնջելու ալ սակայն, այս աշխարհի վրայ կեանք եւ երջանկութիւն կայ ամէնուն համար. բայց անհատներուն երջանկութիւնը փոխանակ իրենց անձնական դրութեանը մէջ հաստատելու, և տնօրինելու որ իրենց ազատութենէն կախում ունենայ ան, Աստուած անոր մէկ մասը ուրիշներուն սիրտին մէջ դրած է: Այս կերպով ստիպողական դարձուցած է տկարին եւ հոգորին, գիտունին եւ անգէտին իրարու հանդիպելը: Ուզած է որ մեր զործն ըլլայ հասարակչութեան վերահաստատումը. ինք չէ խանգարած զայն, բայց մեզի թոյլ տուած է՝ կա՛մ խանգարել կա՛մ պահպանել զայն: Խոնգարուած՝ այլայլուած է ան. գիտեմ: մարդը, հեռանալով Աստուծմէ, հեռացած է նախ մարդէն. սէրը նոյն չափով չի լեցնէր զժրախտութեան բացած պարագը: Ոմանց առատութիւնը չի դարձանէր այլոց կարօտութիւնը. այնպէս որ աշխարհի վրայ շատ աւելի զժրախտութիւն կայ քան որքան պիտի ուզէր Աստուած:

ԳԱՆՁԱՐԱՆԻՆ ԲԱՆԱԼԻՆ

Եթէ քրիստոնէական վարդապետութիւնը, հակառակ իր յաւիտենական երիտասարդութեան եւ յաւերժական գեղեցկութեան, դեռ կը հանդիպի իրմէ համար

չառնող այնքան միտքերու, ատոր պատճառը այն է որ անոնցմէ շատերը իրեն դէմ արժեքներէ փաստեր, կամ հակադրելիք գրութիւն մը ունին: Ոմանք կըրնան, պահ մը, կանոնաւոր կերպով փաստարկելու հովեր տալ ինքզինքնուն, բայց կը տեսնէք որ անոնք իսկոյն մէկ կողմ կը քաշուին՝ ըսելով թէ այդ վարդապետութիւնը չափազանց հին, չափազանց մաշած է իրենց համար, որ, յայտնապէս, շատ մատաղ են և թարմ: Ոչ. իրենք է որ չափազանց հին են անոր համար. որովհետեւ այս վարդապետութիւնը հոգիով կ'ընդունուի. որովհետեւ զայն ընդունիլ կարենալու համար պէտք է հոգիի մէջ ունենալ քանի մը կենդանի կէտեր, թէ՛ իսկ արիւնոտ կէտեր ըլլան անոնք. որովհետեւ այդ կէտերը, պիտի ըսէի հոգին նոյն իսկ, կը պակսին անոնց քով. որովհետեւ, առածներու, կարծիքներու և բառերու աղխամաղխին մէջ անոնք կորսնցուցած են դանձարանին բանալին. որովհետեւ, աւելի ճիշդն ըսելով, մեծ զաղափարները, կամ աւելի՛ պարտականութեան, մեղքի և պատասխանատուութեան մեծ զգացումները իրրեւ տեղեւորած աւանդութիւններ և մեծ յիշատակի մը փշրուած յուշերը միայն զոյ են իրենց մէջ:

ԱՄԷՆ ԻՆՉ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ Է

Ամենուրեք է բանաստեղծութիւնը: Անիկա ընտանեկան վառարանի ուրախութիւններուն, հոգերուն և մինչև իսկ տըխրութիւններուն մէջ է մանաւանդ. ընտանեկան կեանքի երկար, միօրինակ և անոյշ տռամին մէջ. պարզ յոյսի մը սպասածին անխաղ վերադարձին մէջ. շնորհալի, մեթին կամ սրտառուչ այն յորադէպերուն կամ գրեւզներուն մէջ, զորս նախախնամութիւնը կը խառնէ մեր կեանքերէն իւրաքանչիւրին զիւցաղներգութեան մէջ. նախնեաց սովորութիւններուն և իրական առաքինութեանց յիշատակին մէջ. աւելի յարգանքին քան փառքին մէջ. ծննդավայր երկրին, անոր բոլոր զաւակներուն, անոր բոլոր շահերուն սիրոյն մէջ. սիրտի ներքին կեանքին մէջ, ընդարձակ և խորունկ թատերաբեմ, որուն մէջ, հանգիստ

ւոր մթնշաղի մը ընդ մէջէն, կը շարժին ա՛յնքան զաղափարներ և զգացումներ, պատկերներ և իրականութիւններ, յիշատակներ և յոյսեր. կրօնքին մէջ վերջապէս, առանց որուն ամէն բանաստեղծութիւն սուտ է և կրճատ, և որ, ինք միայնակ, մինչ մէկ կողմէն անկորնչական արժէք մը կուտայ ամէն բանի՝ որ չ'երևի, միւս կողմէ նոյնքան կը վերցնէ կը հանէ ամէն բանէ ինչ որ շատ կ'երևի և կը փայլի: Բանաստեղծական ժողովուրդ մը քիչ պէտք ունի տեսարաններու. անոր համար ամենէն պարզերը լատիզոյններն են. ան կը գոհանայ անոնցմով՝ որոնք, քանի մը զիծերով, կը նուիրագործեն և կը խորհրդապատկերեն իր լուրջ, գործօն և հանգարտ կեանքը:

ԽՈՅՍ ՏԱՒ ԻՆՔՂԻՆՔԻՆ

Ի՞նչ է ինքզինքին հետ ապրիլը, եթէ ոչ՝ ապրիլ Աստուծոյ հետ: Զգուշացէք. եսը չ'ըմբռնուիր առանց յարաբերութեան: Ան ինքզինքը չի հարկադրեր. ոչ—կսով միայն իրական է ան: Ընկերութեան ամենէն մակերեսի մարդուն հաին ընտանիքի մարդը կայ, յետոյ մտածումի մարդը, իր խորհուրդներուն հետ գլուխ գլխի. ճշմարիտ իմացական տեսարան. յետոյ, բուն խորքին մէջ, մտերիւմ և ճշմարիտ մարդը, զիտակցութեան անհունին՝ Աստուծոյ մարդը: Ով որ կ'ուզէ ինքզինքին հետ ապրիլ, պարտի իջնել այդ վերջին կէտին վրայ. հոն է որ ամբողջովին կը գտնուի ինքը, հոն է որ կը հանգիպի անհունին, որ, կենդանի և անձնաւոր, Աստուծոյ կը կոչուի: Ով որ հոն չ'իջնելով միայն երջանիկ կը զգայ ինքզինքը, ի զուր երջանիկ կը յայտարարէ և կը համարի ինքզինքը. բնուէ այնպէս: Ստիպուած ըլլալ միշտ խոյս տալ ինքզինքէն. ո՛հ, ամենէն զարհուրելի թշուառութիւնն է մարդուն համար:

Ա. Վ.

ԿՐՕՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՈՒՐՈՒԱԳԻՆԻ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԱՍՄՈՍ ԵՒ ԼՈՒՏԵՐ

Շար. Լախոդի քիւիկն և Վերջ

Այս պատճառաւ, Լուտեր զործադրեց այն բարեկարգութիւնը որուն տենչաց միայն երասմոս: Բայց պէտք չէ զոհանալ պատրանքներով: Կրօնական և եկեղեցական վէճերը հանրային հրապարակին վրայ փոխադրելու գործը լեցուն է ծանր անպատեհութիւններով և լուրջ վտանգներով: Բարեպաշտութիւնն ու բարոյականը ոչ մէկ շահ ունին ատոր մէջ: Լուտեր, յանուն քրիստոնէական ճշմարտութեան և արդարութեան ապստամբելով եկեղեցական հեղինակութեանց դէմ, ահամայ, կը բանար եկեղեցիին դուռները՝ անկարգութեան և անիշխանութեան առջև: Նորոտաց ազատութենէն ամէնէն առաջ օգտուել փութացողներն ընդհանրապէս անոնք են որոնք ընդհուպ պիտի զեղծանին անով: Քրիստոնեայ ժողովուրդը առած էր Ա. Գիրքը, զոր Լուտեր տուած էր իրեն. բայց ամէն մարդ անոր հասկցած ձևով չէր ըմբռներ զայն: Եթէ Լուտեր իրաւունք ունէր ապրստամբելու եկեղեցւոյ պետերուն դէմ յանուն Աստուածաշունչի, այնպէս ինչպէս ինք կը հասկնար զայն, ո՛րքան աւելի իրաւունք ունէին միւս հաւատացեալները մերժելու պարզ վանական Լուտերի հեղինակութիւնը, իրենց հասկցած կերպովը ուսուցանելու համար քրիստոնէական ճշմարտութիւնը: Ահաւոր անկարգութիւն մըն էր որ սկսաւ առաջին վայրկեանին իսկ. մին ճերմակ կը տեսնէր հոն ուր միւսը սև կը նշմարէր. մէկը կ'ուզէր պահել պատարագը, մինչ ուրիշ մը կ'ուզէր ջնջել վերջընել հաղորդութեան խորհուրդի ունէ տեսակ. մէկը կը փափաքէր պահպանել կղերին կուսակրօնութիւնը, միւսը կ'ուզէր ստիպողական զարմնել ամուսնութիւնը. ու ամէն ոք կը խառնուէր գործին. ոչ միայն համալսարանի աստուածաբանները, այլ

նաև քաղքցի միջակ դասը, և աւաններու զործաւորները և շինական գիւղացիները. իւրաքանչիւրն ունէր իր տեսակէտը, զոր միակ ճշմարտապէս քրիստոնէականը կը համարէր, և կ'ուզէր պարտադրել ուրիշներուն: Բուն կերպով կը վիճաբանէին, և, ինչպէս միշտ, ծայրայեղները ամէնէն աւելի սաստիկ կը պոռային: Տեսնուելիք բան էր. անուս մարդիկ ինչ վստահութեամբ կը վիճէին պատմական կամ դաստաբանական կնճառ խնդիրներու շուրջ, և յոյժ կասկածելի բարոյականի տէր անհատներ ինչպէս կը շղթայազերծուէին հոռմէական կղերին գայթակղութեանց դէմ:

Այս, երասմոս հոս է որ աւելի իրաւացի կը թուէր քան Լուտեր: Այս խընդիւնները, կ'ըսէր, ամբոխին հասողութեանէն վեր են: Անոնց վրայ ձեռնհաս գիտնականները պէտք է խօսին իրարու հետ: Թո՛ղ հասարակ բարեպաշտներ իրենց փառասիրութիւնը սահմանափակեն սրբակեաց կենցաղ մը ապրելուն մէջ միայն, և ուրիշներու, աւելի յարմարագոյններու թողուն փիլիսոփայելու, բնագիւղները մեկնաբանելու հոգը: Ճատ Լուտերականներ կը տեսնեմ, կ'ըսէր ան Spongianներուն մէջ, և քիչ աւետարանականներ: Լուտերի բոլոր կողմնակիցները զարգացած, պարկեշտ և համոզումով գործող մարդեր չեն. պակաս չեն անոնց մէջ իրենց եպիսկոպոսը նշաւակողներ, մանաւանդ երբ հարբած են, կամ երբ զեղծումներ ուղղելու պատրուակին տակ, իրենք իրենց կ'արտօնեն ամէն տեսակ տոնձգութիւններ՝ ի վնաս իրենց մերձաւորին: Երասմոս չի հասկնար թէ տեստաբանական ըլլալու համար անպատճառ պէտք էր նախատել իր հակառակորդները. ու Լուտեր, բոլոր վարդապետներուն հեղինակութիւնը ինք մերժելէ ետք, չի հանդուրժեր որ մէկը համարձակի իրենինէն տարբեր կարծիք յայտնել: Պապին դէմ պապ. այնքան կ'արժէ Հոռմի պապը, որքան Վիթմպերկինը:

Կ'աղաչեմ, քիչ մը չափաւոր եղէք. կ'աղերսէր Երասմոս: Գեղեցիկ զպրութիւնները կը խամրին, կը ծանակուին աստուածաբանական կիրքերու այս յորդումին մէջ: Բարեպաշտութիւնը վերահաստատելու պատրուակին տակ ատելութիւն կը սերմանուի, քրիստոնէական լոյսը արծարծենքը:

սելով՝ ճշմարիտ գիտութիւնը կը սպաննենք: Քիչ մը պակաս վիճեցէք Քրիստոսի բնութեան մասին և աւելի ապրեցէք իր պատուիրաններուն համեմատ:

Ակեպտիկ, կը պատասխանէր Լուտեր: Այս խնդիրները, զորս կ'ուզէք քննել աստուածաբաններու հաւաքումի մը մէջ, ընտիր լատիններէնով ևւ հոետորական արուեստին բոլոր շնորհներովը, հոգիներու յաւիտենական պայմաններն են նոյն իսկ: Բա՛րէ, քրիստոնեայ ժողովուրդը ամէն բանէ առաջ միթէ պէտք չէ՞ որ մտադրադի աստուածային այն ճշմարտութեամբ որ իրեն պիտի ապահովէ յաւիտենական կեանքը: Սիրտ չ'ընէր ուղղակի Աստուծոյ խօսքէն հանել զինքը վերածնող երկնային մանանան. այս հոգը կ'ուզէ նետել սխալական մարդոց վրայ, որոնք, հակառակ իրենց գիտութեան, իրենք իրենց մէջ իսկ համաձայն չեն: Ահա կը տեսնուի թէ Երասմոս չէ մերձեցած աստուածային հոգիին, չէ ընդունած հաւատքի ներքին լուսաւորութիւնը: Եթէ ըմբռնած ըլլար քրիստոնէական ճշմարիտ հաւատքը, պիտի գիտնար թէ քրիստոնեայ հաւատացեալը յաւիտենական կեանքի աղբիւրէն միայն պէտք է ըմպէ, և, առանց այլալի, առանց գաղտնամտութեանց, բացորոշապէս յայտարարէ իր հաւատքը: Ի՞նչպէս կարելի է ճառել այսքան լուրջ խնդիրներու վրայ գրականութեան շնորհներէն միայն տարուելով, ոգելից խօսքեր ընելով, և, տեղն է ըսել, մտադրօտելով: Քրիստոնեային համար միջին կէտ չկայ. կարելի չէ իրաւախոհութիւն ընել ո՛չ սխալին և ո՛չ մեղքին հետ: Եթէ բարեկարգեալներուն մէջ կան այնպիսիներ՝ որոնք անարժան կեանք մը կը վարեն, անոնք ինքնին կը դատապարտուին: Եթէ ժողովուրդը շատ սղէտ է Ս. Գիրքը հասկնալու մասին, պէտք է կրթիկ զայն. մնաց որ Ս. Գիրքը կատարելապէս յստակ է հաւատք ունեցողին համար: Գալով միւսներուն, անոնք եթէ նոյնիսկ իրենց մայրենի լեզուին չափ յունարէն և եբրայեցերէն գիտնան, երբեք պիտի չհասկնան յայտնութեան ճշմարիտ տարողութիւնը:

Բացարձակ միտքերուն և ամէն խընդիրի զանազան կողմերը միանգամայն տեսնելու ատակ մարդոց միջև եղած յաւիտե-

նական վէճն է ասիկա: Առաջինները կ'ամբաստանեն երկրորդները իբր սոսկ սկեպտիկներ և հաւատք ու սկզբունք չունեցող մարդեր. իսկ երկրորդները կը զանգատին միւսներուն անձկամտութիւնէն և անդիջողութենէն: Մէկ կողմին կը պակսի հաստատակամութիւնը, միւսներուն՝ հեռատեսութիւնը, և մեր խեղճ մարդկութիւնը անդադար կը ձեռուի հաւատացեալներու բացարձակապետութեան և խմատուններու մեղկութեան միջև:

* * *

Երասմոս միայն Լուտերը չէ որ կը մեղադրէր քրիստոնէից տիեզերական քուէին ենթարկած ըլլալուն համար խնդիրներ՝ որոնք Եկեղեցւոյ առաջնորդներուն իրաւասութեան և գիտնականներուն ձեռնհասութեան կը պատկանէին: Նոյնքան կը մեղադրէր նաև բարեկարգականները իրենց ստատկութիւններովը Եկեղեցիին օրէնքն ու կարգը և աւանդական պաշտամունքի սովորութիւնները տակնուվրայ բրած ըլլալուն համար: Անիկա կը մտածէր այն սեպականատէրերուն պէս որոնք կը կարծեն թէ լաւագոյն է եղած տունը նորոգել քան փլցնել զայն՝ տեղը նոր մը կառուցանելու համար բոլորովին տարբեր ձևով: Հոռոմէական Եկեղեցւոյ սովորութիւններն ու արարողութիւնները այլասերած էին, պատճառ տալով որ հաւատացեալներուն մէջ ամէն տեսակ աւելորդապաշտութիւններ բազմանան: Ինք գիտէր ասիկա. բայց միթէ լաւագոյն պիտի չըլլա՞ր անոնց մէջ նոր ոգի մը մտցնել՝ քան թէ ջնջել խափանել զանոնք. պահել հին տիկերը, անոնց մէջ նոր գինին լցնելու համար: Կ'ըսէր. Սրբոց պաշտամունքը, զոր օրինակ, չկայ Ս. Գիրքին մէջ, և հոյլ մը տխմար բարեպաշտութիւններ, աւելորդապաշտութիւններ անկից յառաջ կուգան: Բայց ասիկա միթէ պատճառ մըն էր զայն խափանելու համար: Բնաւ ամենեւին: Կ'ուզէր որ մարդոց ուսուցչութիւնը չափազանցութեան չտանիլ զայն, ուղիքի ատեն սուրբերէն չխնդրել այնպիսի օգնութիւն զորս բարձր և հասկնալի ծայնով պիտի չհամարձակէին խնդրել իրենց նմաններէն: Մասունքներու պաշտամունքը իրեն այնպէս կը թուէր թէ շատ մը

գեղծումներու պատճառ կ'ըլլայ: Զուարթ խոհանքներով կը ծաղրէ Բէնթըրպըրիի Ս. Թոմասին մուճակները և անոր զրպանին թաշկինակները, զորս ուխտաւորներու կը ներկայացնէին համբուրելու համար, և ուրոնք հաւանարար ստահակի մը կ'օշիկն ու թաշկինակն էին: Բայց պէտք կ'այ խոռվութիւններ յառաջ բերելու վտանգն աչք առնել՝ մէջտեղէն վերցնելու համար այս թշուառական կ'օշիկները: Անձնագէտ կը նախընտրէ որ ժողովուրդին սերվեցուի հետզհետէ մոռացութեան մատնել այս աւելորդապաշտութիւնները, մինչև որ աւանք ինքնին անհետանան:

Այսպէս նաև պաշտամունքի միւս բոլոր կերպերուն համար. թափօրները, պատկերներու պաշտելութիւնը, Սուրբ Կոյսին պաշտամունքը, ուխտագնացութիւնները, վանական կենցաղը, քահանայից կուսակրօնութիւնը, խոստովանութիւնը, վերջին օծումը, և նոյնիսկ պատարագը: Պիտի ուզէր որ ժողովուրդը, կղերին ձեռքով նոյն իսկ լաւագոյնս դատաւարակուած, տակաւ առ տակաւ կորսնցնէ անոնց ունակութիւնը, մինչև որ բոլոր այս կարգերը մեռնին վերջնականապէս: Փոխանակ այսպէս ընելու, բարեկարգիչները և իրենց կուսակիցները կ'արդիւնէին թափօրները, կը խորտակէին կոտ կը վերցնէին պատկերները և կեղեցիկներէն, կը մերժէին որպէս պղծութիւններ՝ Ս. Կոյսին կամ սուրբերուն պաշտամունքը, կ'արտաքսէին վանականները իրենց վանքերէն, կը ստիպէին քահանաները ամուսնանալ, կը կործանէին խորանները: Ստուգապէս անտանելի էր ասիկա հանդարտ խառնուածքով մարդու մը համար:

Լայնախոհութիւն. ահա ինչ որ կը պահանջէր անիկա ամենքէն ալ, կաթօրիկներէն և բողոքականներէն միանգամայն. երկու կողմէն ալ նոյնքան անյաջողութիւն գտնելով. որովհետև հերոսներու այս դարը կ'ախի համար եղած էր և ոչ թէ փոխադարձ հանդուրժումի: Թողէք ուրեմն որ ամէն ոք իրեն հաճոյ թուածին պէս հասկնայ և ի զործ գնէ պաշտամունքի արարողութիւնները, մեղմիւ կը զգացրէր ան իր ժամանակակիցներուն: Ահա քահանայ մը որ պատարագ կը մատուցանէ. մին գոյացափոխութեան հրաշքը կը

տեսնէ ատոր մէջ և համոզուած կը մնայ թէ նշխարն ու գինին Քրիստոսի մարմինն և արիւնին փոխարկուած են քահանային օրհնութեամբը. միւսը հոն կը տեսնէ համադրակցութեան հրաշքը, Լուսերի հասկցած կերպով, և կը հաւատայ որ նշխարը նշխար կը մնայ, բայց նոյն ատեն Քրիստոսի մարմինը խորհրդաւոր կերպով մը անոր կը կցորդուի. երրորդ մըն ալ, Պալլի բարեկարգականներուն պէս, ամբողջ արարողութեան մէջ կը տեսնէ անքակտելի միութեան մը նշանը, որ կը միացնէ Քրիստոսը իր Եկեղեցիին: Ինչո՞ւ ամէնքը նոյն պաշտամունքին չմասնակցէին, իւրաքանչիւրը իր ուղած ձևովը հաղորդուելով հանդերձ կենդանի Քրիստոսին հետ:

Հիանալի՜ լայնամտութիւն, որ սակայն իր ժամանակինը չէր, և թերևս չէ ոչ մէկ ժամանակինը: Կրնո՞նք երեակայել կաթօրիկ քահանան, որուն գայ մէկը ըսելու թէ շատ աղէկ ալ կրնայ մասնակցած ըլլալ պատարագին, առանց հաւատալու իրականութեանը զոհին, զոր ինք կը կարծէ կատարել խորանին առջև: Հաւատաքննութիւնը կ'այրէր, կը վառէր մարդերը ասկէ պակաս պատճառով ալ: Ու Լուսեր նուազ չէր սրտմտեր մտածելով որ մէկը կրնար խորհիլ թէ պիտի կրնայ փրկուիլ Ս. Գիրքի ուսուցումներուն հակառակ վարդապետութիւն մը ընդունելով: Ահ, բարեկարգականները շատ լաւ գիտէին թէ ինչո՞ւ կրցած տեղերնին այնքան անպթօրէն կը ջնջէին հոռոմէական Եկեղեցւոյ կարգերն ու արարողութիւնները: Իրենց տեսութեամբ, այս արարողութիւններն էին որ ծնունդ տուած էին բոլոր այն սխալներուն և աւելորդապաշտութիւններուն՝ որոնց մասին բողոքներ էին իրենք: Ախտը բուժվելու համար, կը մտածէին հարկէ ջնջել անոր պատճառը, ու չէին վարաներ անհրաժեշտ նկատուած անգամահատութիւնները ընելու, վախկոտ հոգիները խրաւեցնելու կամ հին կուսակիցները վիրաւորելու վտանգն ալ յանձն առնելով: Որովհետև իրենց համար խնդիրը մարդկութեան փրկութեան վրայ էր, այսինքն այն սուրբ գատին՝ որուն մասին իրաւախոհութիւն ընելու իրաւունք չունի ոչ ոք:

* * *

Իրաւունք չունէին արդեօք: Ամէն ոք իր խառնուածքին և համոզումներուն համեմատ պիտի լուծէ այս խնդիրը:

Տեսականին մէջ Երասմոս իրաւունք ունէր. գործականին մէջ՝ Լուտեր, որովհետեւ Լուտեր կ'ապրէր բուն ժողովուրդին մէջ, ու կը ճանչնար անոր տկարութիւնները, կիրքերը և պարզ լուծումներու սէրը: Ընկերական բարեփոխութիւն մը չի կրնար սահմանափակուիլ գրագէտներու պզտիկ շրջանակի մը, ընտանիքի մը մէջ. պէտք է անիկա տարածուի ժողովրդային զանգուածին վրայ: Ժողովուրդին վրայ է որ պէտք է ազդել:

Ո՛հ, անկասկած, Երասմոս Լուտերէն շատ աւելի լաւ կը տեսնէր բողոքական թէզին տկար կէտերը՝ առնթիւ կաթոլիկ թէզին տկար կողմերուն: Իրաւունք ունէր անիկա մատնանշելու բարեկարգականներուն վարդապետական ինքնիշխանականութիւնը, նորածին բողոքական եկեղեցիին ընտիր ցորենին մէջ վխտացող մոլախոտերը: Հազար անգամ իրաւունք ունէր՝ երբ գէժ կ'ելլէր անոնց այն յաւակնութեան, որով կ'ուզէին, վերջապէս, Ս. Գրքի իրենց անհատական մեկնութիւնը ընդունիլ տալ իրրեւ աստուածային յայտնութիւն: Ճշմարտութիւնը միայն կ'ըսէր ան, երբ կը հաստատէր թէ վէճի մէջ եղող աստուածաբանական խնդիրներուն լուծումը մտաւորականներուն գործը միայն կրնար ըլլալ, և ոչ թէ տգէտ ամբոխին: Աւելի արդի, աւելի ազատաստ, աւելի աշխարհիկ, մեր այժմեան քրիստոնէութեան աւելի համաձայն քրիստոնէութիւն մը կը ներկայացնէր, երբ կը յորդորէր մարդերը՝ չկորսուիլ վարդապետական այնպիսի վիճարանութիւններու մէջ, որոնք յաճախ իրենց իմացականութեան տարողութենէն անգին կ'անցնէին, այլ յարիւր գործնական քրիստոնէութեան մը, իրենց բարեպաշտութիւնը արգիւնաւորել վարուց սրբութեան մէջ, ապաւինելով Աստուծոյ և Քրիստոսի: Ի մի բան՝ ունենալ աւելի Քրիստոսի կրօնքը քան Քրիստոսի վրայ կրօնք մը: Անիկա, հիւանալիօրէն ընդարձակ հորիզոնի մը ամբողջ տարողութեամբ, կը գլէր կ'անցնէր բարեկարգականներուն գիտութիւնը: Ա-

նիկա եղաւ ինչ որ Վոլթէն պիտի ըլլար ԺԼ. դարուն. համայնագէտ միտք մը, որ ամէն բանի մասին ծանօթութիւն ունի, հպած ըլլալով ամէն բանի. պատմութեան, սրբազան գիտութեան, արտաքին դպրութեանց, գրական քննադատութեան, փիլիսոփայութեան, մանկավարժութեան, բարոյագիտութեան, քաղաքականութեան, եկեղեցւոյ: Իւրացուցած էր այս ամէնը և ունէր անոնց բոլոր առաւելութիւնները, և սակայն, առանց Լուտերի, երբեք պիտի չկարենար իրագործել մեծ բարեկարգութիւնը զոր աշխարհ կը պահանջէր, և որմէ կաթոլիկ եկեղեցին ալ օգտուեցաւ բողոքական եկեղեցիին չափ. որովհետեւ չունէր մեծ հոգիներու քաջութիւնը, որովհետեւ չունէր խանդավառութիւն, չունէր այն հաւատքը որ կը տեղափոխէ լեռները, որովհետեւ երբեք չէր ճանչնար Խաչին յիմարութիւնը: Ստացած էր ճշմարտութիւնը, բայց ճշմարտը չէր տիրացած անոր. իրեն վստահուած դատէն առաջ՝ իր վրայ է որ կը խորհէր նախ. ուրիշ ամէն բարի բանէ աւելի կը նախընտրէր խաղաղութիւնը և հանդարտութիւնը. ինքզինքը անատակ կը ցուցնէր կեանքի մեծ կոխներու: Արդ, կեանքը կը պահանջէ վտանգներուն զիմագրաւել և փոթորիկներուն խիզախել գիտցող մարդեր միայն, հզօր հոգիներ, որոնք, խաղաղութիւնը ունենալով իրենց խիզճի տեսանին մէջ, չեն սարսիւր արտաքին ցնցումներէ: Վաւ է ըսել ճշմարտութիւնը, կը գոչէր Երասմոս, բայց պատշաճ չէ ըսել զայն բոլոր մարդոց, ոչ ալ ամէն ատեն, և ոչ ամէն կերպով, և այս սկզբունքին համեմատ կը կշռէր, կը կշռադատէր իր խօսքերը, սխալ դրութեան մէջ չիյնալու վախէն. մէկ ձեռքով ետ կը քաշէր միւսով արդէն տրւածը: Լուտեր, Վօրմսի մէջ, կը պատասխանէր իր կեանքը իրենց ձեռքը ունեցողներուն. «Ահաւասիկ եմ ես, ուրիշ կերպ չեմ կրնար ընել. Աստուած թող օգնէ ինծի»:

Երասմոս մեծ միտք մըն է. Լուտեր մեծ խիզճ մը: Ժողովուրդին հոգին է որ կը խօսի անոր բերանով: Անոր բրտութիւնը և երբեմն նոյնիսկ վայրագութիւնը ունի ան. բայց նոյն ատեն ունի նաև անոր բացարտութիւնը և բնականութիւնը: Իր խօսքերուն և գրութեանց մէջ՝ երկրի խորերէն ժայթքող աղբիւրակի մը ինքնաբե-

բախանութիւնը կայ: Այսպէս, իր խորհուրդը մարդկային հոգիին խորութիւններէն է որ վեր կուգայ. իր կեանքը, քրիստոնեայ սիրտին ներքին տոսմն է, իր տկարութիւնէն տանջուած, իր էութենէն ջախջախուած, մեղքէն անդոհուած, բայց երկնաւոր Հօր գոհարանութիւններովը շողափայլ, և Անոր վրայ ունեցած վստահութեամբը բերկրալից. որովհետեւ զգացած է աստուածային շնորհքին ճառագայթիւր իր վրայ, ինչպէս արեւը՝ որ գարնան հետ նոր կեանք մը կը բերէ ձիւնէն զլխահակ և անձրեւէն թոսմած բոյսին:

Երասմոս իմաստուն մըն է. Լուսիւ՝ մարգարէ մը: Առաջինը իրերը կը տեսնէ ինչպէս որ են, երկրորդը՝ ինչպէս որ պէտք է ըլլային: Առաջինը կը զատորոշէ, վերապահումներ կ'ընէ, ամէն մէկ խնդիր կրկին ու կրկին կը շրջըրջէ, վերջին ծայր խոհեմութեամբ և ճշգրտատեսութեամբ. երկրորդը ապացուցելէ աւելի կը հաստատէ, բայց իր հաւաստումին մէջը կ'անցընէ զինք ոգեւորող համոզումին ջերմութիւնը. զինքը տանող խոյանքին մէջ կը քաշէ կը բերէ միւսները: Իր մէջ ինչ մը կայ հզօր շունչէն փոթորիկին՝ որ կ'աւելի կը տանի ճամբուն վրայի խոշընդոտները, որ կը կոտորէ գորաւոր ծառերու խրոխտ գողաթները և ցնորարեր հողմապոտյաներով կը թոցնէ անտառներու եղերքը կուտակուած մեռած տերեւները, սակայն միւս կողմէ, կը մաքրագործէ մթնոլորտը, վերջնականապէս հալածելով մանրէներն ու ժանտահոտութիւնները, որոնց ակտաժէտ ազդեցութիւնը կը տարածէր հիւանդութիւն և մահ: Ներկայ նորածին ընկերութեան մը մեծ ներշնչեալն է ան, նուազ զարգացած, նուազ գրահմուտ, նուազ սրամիտ, նուազ նրբախոհ քան Երասմոսը, սակայն աւելի ուժեղ՝ կոխի մէջ, և աւելի ատակ՝ ամբոյսը իր ետէն ընդ քարշ տանելու:

Արդ, կրօնական և ընկերական բարեկարգութիւնները տեսանողներու դործն են և ոչ թէ իմաստուններու, հաւատքի՝ և ոչ թէ գիտութեան մարդոց: Ամբոյսին առջև զի՛ր ամէնքն ալ, պատմաբանը, տընտեսագէտը, գիտունը, որ մեթոտեալ և չրջահայեաց կերպով մը կը պարզէ քաղաքական կամ ընկերային հարցի մը տարբերը, և հետորը, որ նոյն այդ խնդրին

մէկ երեսը կը համառօտէ կրակոտ լեզուով մը, նուազ կատարեալ, նուազ ճշգրիտ, և նոյնիսկ նուազ ճշմարիտ կերպով մը, պիտի տեսնէք հետորը որ իրեն կը քաշէ ամբոյսը զոր գիտունն առ առաւելն պիտի հետաքրքրէ միայն, որովհետեւ ճարտասանը սրբոգան հուր մը ունի, վասնզի կը յուզէ իր ունկնդիրներուն սիրտն ու խիղճը, եւ ոչ միայն իմացականութիւնը, որովհետեւ շարժման մէջ կը գնէ մարդկային հոգիին կենդանի ոյժերը:

Բաւական չէ իրաւունք ունենալ. պէտք է նաեւ համոզել միւսները՝ իր իրաւունք ունենալուն մասին: Բաւական չէ զանոնք համոզելը. պէտք է կարենալ զանոնք ետեւէն քաշել տանիլ. ու ասոր համար պէտք է նախ ունենաւ հաւատք, պէտք է նուիրութիւն դատին՝ որուն յաղթանակին կը ցանկաս: Պէտք է անոր պատկանիս մարմինով և հոգիով. զոհուիս անոր համար: Անձին զոհը, ընկերութեան վրայ կրօնական կամ բարոյական ազդեցութիւն մը ի գործ գնելու համար առաջին պայմանը այն է: Ու այն է ահաւասիկ դասը որ կը հետեի բազմապատկենէն զոր ըրինք Երասմոսի և Լուսիւի միջև, ու քրիստոնեայ վերածնութեան ըմբռնած բարեկարգութեան և Լուսիւի կատարած բարեկարգութեան միջև:

Եւ այս ճշմարտութիւնը լոկ ԺԶ դարուն համար չէ որ իր արժէքը ունի: Անիկա բոլոր ժամանակներուն կը պատկանի: Եկեղեցին, արդարեւ, միշտ պէտք ունի բարեկարգութեան, մարդկային ընկերութիւնը, ինչպէս բոլոր կենդանի գործարանաւորութիւնները, շարունակ պէտք ունի սնանելու վերանորոգուած և հոգեկան սրնունդով մը: Կրօնական նիւթապաշտութիւնը, մեծ սկզբունքներու ծածկոյթին տակ դիմակաւորուած ամբարոյականութիւնը, երջանիկներու և առանձնաշնորհեալներու եռասիրութիւնը, ամէն ժամանակի մէջ կ'երեւին ու կան, ինչպէս Լուսիւի և Երասմոսի ատեն, ու խղճի և անշահաղէտ հաւատքի մարդոց պարտականութիւնն է անդադար պայքարել կրօնքի շեղումներուն կամ մեքենայութեանց դէմ: Արդ, ատոր համար չի բաւեր ուսումնասիրել չարիքը, զայն նկարագրել, զայն ողբալ, բարեկամներու չրջանակի մը մէջ անոր վերաբերմամբ ունենալ խօսակցու-

թիւներ, որոնք կրնան նոյն խի շատ ալ շահագորգական եղած ըլլալ, ու յետոյ տուն դառնալ, հազնիլ սենեակի պարեւ-գօտն ու շղուականները, հրճուանք պա-լով որ իմաստուն մարդոց հետ տեսակցած է, և ինք իրեն ըսելով որ ճամարտութիւնը եւ արդարութիւնը իրենք իրենց ճամբան կը գտնեն աշխարհի մէջ, առանց պէտք

ըլլալու որ մենք իրենցմով գրադինք: Ոչ. որովհետեւ արդարութիւնը եւ ճամարտու-թիւնը զիրենք ճանչցողներուն նուիրումովն է որ կ'արժէքաւորուին եւ համոզումները այն ատեն միայն իրապէս զօրաւոր են եւ փրկարար, երբ գործի կը վերածուին:

Թրգլ. ՀՐԱՆԴ ՍԱՐԿՍԻԱԴ

J. RÉVILLE

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ԱՌ ՍՈՒՐԲ ԿՈՅՍՆ

Աշխարհամասրան Գանձի մը, որուն սկզբնաորոշիւնն է
«ՄԱՔՐԵԱԼ ՏԱՃԱՐ ՍՈՒՐԲ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ»

Տէրն Տերանց, Աստուծն Աստուծոց

Եւ քեզ զպարգեսս, սուրբ արքոց:

Գունդն առաքելոց.

Զի կազմեսցես քեզ, Կոյս, թագ գլխանոց:

Զմարգարէից գումարսն արքոց.

Զի արասցես Կոյս, քեզ, փողանոց:

Զփառաբուխ վրսակըս գետոց.

Զաւետարանն, քեզ տուի խնկոց:

Զհայրապետաց ժողովն արքոց.

Ակունք ընտիր, Կոյս, քեզ, բազկանոց:

Զվարդապետ փառոյն արքոց.

Զորս ընդունիս, Կոյս, քեզ գնդանոց:

Զմարտիրոսաց արիւնըն արքոց.

Զի ընկալցիս, Կոյս, քեզ վառ ներկոց:

Զնգնաւորաց անձինս արքոց.

Կոյս, քեզ լիցին ակունք ի շարոց:

Զկուսանաց հոյսն մաքրելոց:

Զի յարմարին, Կոյս, քեզ լանջանոց:

Տալ քեզ պսակս զայս ի մարդկայնոց

Հաւատացեալ քո ժողովրդոց:

Զողորմածաց զինչս բաշխելոց.

Զի եղիցին, Կոյս, քեզ վարդ խաղոց:

Զպահագողաց վարս պարկեւոց.

Զի հոտոտես, Կոյս, ի հոտ մեկոց:

Զմարդասիրոց աղաքըս արքոց,

Զի պարարիս իբր ի կերակրոց:

Զֆաղր հնչմունս զարացն վերնոց .

Կոյս, ընկա՛լ քեզ որպէս զերգս երգոց :

Զխաչն վառեալ իբր զբոց .

Առցես պսակ, Կոյս, քեզ ամբանոց :

Թագաւորին ամենայն հոգւոց ,

Արարողին ամենայն մարմնոց ,

Պսակողին ամենայն սրբոց ,

Փառք փրկողին յամենայն շնչոց .

Զքեզ աղաչեմ, բնակարան սրբոց .

Թո՛ղ զպարսխս յանցանաց մերոց :

Լ Ի Ճ Ը

Այսպէս մղղուած միշտ դէպ ափունք մը նորոգ ,

Անդարձ քուած զիւրիւն մէջ անվախնան ,

Պիտի չկրնա՞նք ծով դարերու վրայ արդեօք

Խարխալս նետել օր մը միայն :

Ով լին , ահա լրացաւ շրջանը տարւոյն .

Ծրփանքիդ մօտ՝ ուր պիտի գար վերքսին՝

Տե՛ս, միմակ եմ բազմեր քարին վրայ նոյն ,

Ուր տեսար դուլն իր հանգիստին :

Կը մոռնչէիր այսպէս այս խոր ժայռից տակ ,

Փրօքընդով անոնց կողին դէմ հերձոս ,

Ու կը շրջէր հովը փրփուրդ ըսպիտակ

Իր պատեղի ոտքերուն մօտ :

Իրկուն մը լո՛ւտ նաւարկեցինք , չե՛ս յիշեր .

Լոկ կը լրտուէր կոհակին վրայ լ'երկնի տակ՝

Այն ելեւէջը քեանակին՝ որ կ'բախէր

Քու ալիքներդ ներդաշնակ :

Այն շեշտերուն՝ որ անծանօթ են երկրի ,

Դիւրօրած ափունքն յանկարծ տրաւ արձագանգ ,

Ու զորս ալիքն , ու ձայնը ինձ սիրելի

Հոսեց բառերն իր յորդավանդ :

Ո՛վ ժամանակ , եւ դուք պատեն ժամեր , օ՛ն ,

Թո՛ւ ինչ ու վազէ ետ կեցի՛ք ,

Որ ըմբոխներն այս հեշտանքներն

Մեր օրերուն գեղեցիկ :

Շա՛տ դրժբախտներ ձեզ կ'աղերսեն , սրացէ՛ք դուք

Անոնց համար սահեցէ՛ք ,

Առէ՛ք անոնց օրերն՝ հոգերն սրմաշուք ,

Երջանիկները մոռցէ՛ք .

Զո՛ւր կը հայցեմ սակայն քանի մ'վայրկեան դեռ,
 Կը խուսափի ժամանակն.
 «Յամբ եղիր, ո՛վ գիշեր» կ'ըսեմ, ո՛ւ այգը խեղ
 Կը ցրւի մութը համակ:

Սիրենք, ուրեմն, այս վախճապեայ ժամն, ու զայն
 Սիրով արա՛գ վայելենք.
 Մարդ, ժամանակ, չունին եզերք, հանգըրուան.
 Սահումներով կ'անցնինք մենք:

Արեւոյթեան այս վայրկեաններն հնա՞ր է որ,
 Երբ կ'ողողէ երանութեամբ սէրն հոգին,
 Ժի՛ս ժամանակ, քոչին ա՛յնքան շուտ ու զոր,
 Որքան օրերն անբախտ հէ՛փն:

Պիտի չկրնա՞նք պահել անոնց հետքն, եհէ՛,
 Ի՞նչ. պիտի անցնի՞նք յաւէ, ամբողջ կորսւածներ,
 Ու ժամանակն՝ որ տուա զանոնք ու կ'եղծէ.
 Մեզի նորէն չի՞ շրջադնէ:

Յաւերժութիւն, Ոչինչ, Անցեալ, խորք նըսեմ,
 Ի՞նչ կ'ընէ՛ք ա՛յն օրերը՝ զորս կ'ընկրլնուք,
 Հսէ՛ք, պիտի դարձնէ՞ք մեզի այս վրե՛ժ.
 Զարմացմանը զոր կը խլէ՛ք դուք:

Լի՛ն, մունջ ժայռեր ու անձամբ, մութ անտառ,
 Զեզ ժամանակը խնայէ՛ կեանք չալով նոր,
 Դուք պահեցէ՛ք գէթ, ո՛վ բնութիւն գեղափառ,
 Այս գիշերուան յուշերն աղբուր:

Անդորր ըլլա՛ս քէ մրկայոյց, լին սիրուն,
 Պահէ՛ տեսինք մէջ բլուրներուդ ծիծաղկոս.
 Մայրիներուն մէջ, ամայի ժայռերուն,
 Որ կը կախուին ավերուդ մօտ:

Պահէ՛ հեծող զեփիւտին մէջ որ կ'անցնի.
 Եզերներուդ շուրջ կըրկնըւող ժխորին մէջ,
 Արծաթ աստղին մէջ՝ որ շողով նըբենի
 Կ'ըսպիտակէ երեսըդ գէջ:

Թող լացող հովն, ու եղէգն ալ հառաչող,
 Թեքել բուրմունքը խրկնըւած քու օդին,
 Լըսուող, տեսնուող, շրջուող ամէն բաներն, քո՛ղ
 Ամենքն ըսեն՝ քէ «սիրեցին»:

Թրգմ. Ե. Ե. Դ.

Լ.Ս.ՄԱՐԹԻՆ

ՅՈՅՍ ԱՌ ԱՍՏՈՒԱԾ

(Շար. Սիոն. Թիւ 7, հջ 207 եւ վերջ)

Զի՞նչ ուրեմն ինձ մընայ. բան իմ ապստամբ ի նանիբ
 Հաւատալ փորձէ, եւ սիրս իմ յերկմբսիլ նըկըրսի.
 Քրիստոնեայն ինձ ազդէ ահ, եւ զոր ասէն անասուածն
 Հակառակ իմոց կամաց լըսել երբեք ոչ կարեմ.
 ձըմարիսքն հաւատացեալք առ ամբարիւս կալցին զիս,
 եւ անմիտ կարծիցիմ յանրգգայիցըն դասուէ.
 Առ ո՞ր երբայց ուրեմն, ո՞րպիսի ձայն բարեկամ
 Տացէ դիւր իմում սրբի՝ զոր խոցեցին կասկածանք:

է, ասեն մարդիկ, իմաստութեան գիտութիւն,
 Որ մեկնէ մեզ զամենայն, առանց իրի յայտնութեան,
 Որ կարէ սանել ըզմեզ ուղիղ ընդ կեանս այստսիկ՝
 Ի շաւիղ միջասանման անըզգայից եւ կրօնից:
 Հաւանիմ ընդ այդ. — ո՞ր եմ յօրինողք այդքոր կարգաց,
 Որք ի գիւտ նըմարտութեան նըզնին առանց հաւատոյ.
 Իմաստակ ապիկարք, յանձնապատասանք մանաւանդ:
 Զի՞նչ իցեն ընծայութիւնք նոցա եւ ո՞ր նոխութիւն:
 Ոմն յասիս ինձ ցուցանէ սկըզբունս երկուս ընդդիմակա,
 Որք, պարտեալք մի զկնի միոյ, կան մընան դա՛րձեալ անմահ.
 Յերկիւնս անդ հեռաւոր՝ այլ ոք ամէլ յերեւան
 զԱստուած ոմն անօգուտ, որ ոչ կամի իւր բազինս.
 Տեսանեմ զՊղատն յակնիւս, զԱրիստոսէլ ի խոկմունս.
 Ունկն եղեալ, ծափ ըզծափի հարկանելով գնամ ի բաց.
 Առ հըզօր արքայիւք գտանեմ Աստուած բըռնաւոր.
 Զընկերհաւտ Աստուծոյ՝ ի մեր աւուրս լինին բանք.
 Պիւքազոր եւ Լայքնից այլակերպեն զոգիս մեր.
 Ի ծուփըս մըրբրկաց արկանէ զանձն իմ Տէ՛հարդ.
 Զանձըն իւր բըննէ Մոնղայն, այլ հանաչէ ըզնա ոչ.
 Բասգալ, դողահար, Տայ խոյս յիւրո՛ց իսկ տեալեանց.
 Կուրացոյց զաչս իմ Պիւռոն, եւ Զենոն զյայզըս սրբիս.
 Կործանէ Վոլդէո յերկիր զոր ինչ կանգուն տեսանէ.
 Սպիւնոզա, ի փորձելոյ զանհընարիւնսըս խոնջեալ,
 Զոր խընդրէրն ընդվայր զԱստուած, գտանէ ըզնա ընդ հանուր.
 Մեքենայ իմն է մարդ առ Բրիտանիկն իմաստակ.
 Ի ծոցոյ ապա միգին գայ գերման ոմըն հոեւոր,
 Որ յամբոկ հանեալ գաւեր իմաստագէտ հընարից,
 Թափուր ձայնէ զերկիւնս եւ կընքէ զբան իւր յոչինչն:

Այսօրիկ եմ մարդկայնոյս ահա բեկորք գիտութեան :
 Եւ յեւ հինգ հազար ամաց համապազորդ յերկուանաց ,
 Յեւ այնքան յարաշեակ նրգանց՝ ա՛յնքան վասակոց ,
 Ա՛յս իցէ բառն յեփն , որ մեզ անի տր մնալոց :
 Ո՛հ , անմիտ չըստականք , զըլուխ՝ ուղեղ ողորմուկ ,
 Որ պէսպէս եղանակօք ի յայտ ածէ՛ք զամենայն :
 Թեւոց էին ձեզ պէտք՝ առ ի յերկինքս չուելոյ .
 Յանկանալ ցանկանայիք , այլ պակասէր ձեզ հաւասք .
 Ո՛հ , հոգւոյ խոցելոյ է հպարտութիւնըն ձեր ծնունդ .
 Գիտէիք դուք ըզսանչանս որով լըցեալ էր սիրս իմ .
 Գիտէիք ապաքէն եւ գոառնաւունչն այն խորհուրդ ,
 Որ տայ մարդոյ սարսուել ի տեսանելըն զանհունն :
 Կացցուք ապա յաղօքս , նրզովեցուք զեղկուրիսն
 Մանկամիտ հաւուոց ձերոց , զայնքան սնոտի վասակոց :
 Աւասիկ մինչդեռ մարմինքդ ձեր յանիւն կան դաշեալ ,
 Ըզգիւրմօք ձեր վասըն ձեր եկեալ կամ ծունրդ դրնել :
 Եկա՛յք , հարսասանք հեթանոսք , տարք գիտութեան ,
 Քրիստոնեայք անցեալ դարուց , ե՛ւս եւ այժմուս յերազորդ :
 Աղօթք , հաւասացէ՛ք ինձ , եմ յուսոյն աղաղակ .
 Կարդացուք առ Աստուած , զի խօսեսցի նա ընդ մեզ :
 Է՛ր աղաւ նա եւ բարի . քողցէ անուո՛ւտ ձեզ ըզմեղս .
 Շատ լիցին վիճեքն ձեր . այլն ամենայն մոռացի :
 Թէ՛ երկինք իցեն ունայնք , քնամանեմք եւ ոչ գոք .
 Թէ՛ գոյ մըն որ լըսէ մեզ , կալցի զմէնք ինքնին գութ :

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

ALF. DE MUSSET

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ

ԱՆՁՈՒԳԱԿԱՆ ԶՈՅԳԸ

«Հարկն է որ հնարքի կը դրդէ հանձարը» ըստեալ է իրաւամբ . այս գաղափարը կերպով մը բանալին է մարդկային քաղաքակրթութեան ստեղծագործական աշխատանքներուն բացատրութեանը : Առանց պէտքին անտեղիտալի պահանջին , մարդ պիտի չմղուէր երբեք պատրաստելու եւ յօրինելու այնքան ելեւէջներէ վերջ տիրացած իր այժմու յառաջդիմութեանց բարձր աստիճանը : Բոլոր մտաւոր ու հոգեկան արդիւնքները , որոնցմով գոյաւորուած ու հարստացած են գիտութեանց ,

արուեստից եւ գրականութեան գոնձարանները , սկզբնաւորուած են անխնայութիւնի եւ բնագործէն զգացուած կամ խելամորթէն ըմբռնուած հարկեցուցիչ պէտք մը գոհացնելու ճիգէն : Կեանքի մեծագոյն մղիչ ոյժերէն մին է ան , այդ պէտքը . անոր կենթարկուինք մենք մեր ամբողջ երկրաւոր գոյութեան ընթացքին :

Առանց այս նախաինամական ազդու մին անհասկնալի պիտի մնային թերեւս մեր գոյութեան պայմանները , մեր գործունէութիւնը եւ ճակատագիրը , այսինքն կեանքն ինքնին , իր լրութեանը մէջ : Իրական , եւ կարելի է ըսել , տեական են այն գործերը միայն , որոնք ոչ թէ կոյր գիպուածի՝ այլ ստոյգ եւ լուրջ պէտքի մը ծրնունդն են :

Պատմութիւնը, հայկիւ անցեալին, զեղեցկօրէն կը ցոլացնէ այս ճշմարտութիւնը, մարդկային կեանքի զանազան շրջաններուն մէջ ցոյց տալով իմացական և բարոյական օրէնքներուն եղաշրջութիւնը և անոնց արդասիւքը հանդիսացած մեծ և փառապանծ գործերու իրականութիւնը:

Այս ճշմարտութեան ամենագեղեցիկ մէկ արդարացումն է հայկական տարեգրութեանց մէջ՝ գիրերու գրեալին իրողութիւնը, ուր հանճարին շունչը, հարկին ստեղծողականութենէն ելնելով, ստեղծեց ազգային լիզուի զարգացման հիմնատարերը, հայ տառերը, անոնցմով յետոյ կենսատրուելու և բարձրագոյն յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ զննելու համար միտքով ու սիրտով բեղուն ժողովուրդի մը հոգեկան կեանքը, իր ապահովութեան պատուանդանին վրայ խախտած ազգի մը փրկանաւորման հարցը մօտեցնելով, այսպէս, գործնական լուծումի մը ամենէն իմաստուն կերպին:

Հայաստան, Արեւելքի և Արեւմուտքի դարաւոր ընդհարումներուն իբրեւ ռազմավայր ծառայած այդ երկրը, Քրիստոնէական թուականի երգ դարուն, ծանր ճրգնաժամ մը կ'ապրէր. դարելով սպառած էր անիկա իր ոյժն ու կորովը կեանքի բիրտ կռիւի մը մէջ: Անյազ թշնամիներ քամեր էին իր ողբը: Արեւելքի շաղխով թըրծուած երբեմնի այս մարդիկ ցեղը, շատոնց արեւմտեան ձգտումներէ բնուած, գիտակցած էր այլ եւս իբր ցիղ՝ իբրեւ ազգ ապրելու իր անառիկ իրաւունքին տիրականութեանը:

Բիւզանդիոնն ու Պարսկաստան, անհամար ժողովուրդներու ձուլարան գործած այդ երկու ահաւոր զօրութիւնները, իրենց ամենէն վտիտ և անզօր կարծած այս որսին մէջ չէին կրցած ջնջել բուն կեանքի ակը, ապագայի յոյսը: զօր վերջին բախտորոշ վայրկեանը կարծես աւելի պայծառացեցեր էր հիմակ, վասն զի նոր ոյժ մը անոր հոգւոյն խորքին մէջ ի մի զանգեր էր խորտակուած հաւատքի մը փշրանքները: Այդ ոյժը համայնական ինքնագիտակցութեան այն զգացումն էր, զոր Աւետարանը արթնցուցած էր այդ ժողովուրդին սիրտին մէջ ճիշտ այդ վայրկեանին, երբ անողոք հանգամանքներ սկսեցին

մահուան խոկումներով խռովել անոր միտքը: Քրիստոնէութիւնը կատարեր էր ազատարարի իր ազնուական դերը՝ իր շրջութաներուն վրայ ինկած ազգի մը կեանքին մէջ. ո՞վ պիտի կրնար մարել անոր բորբոքած խանգալառ տեսիլքին հրայրքը: Հայութիւնը փարած էր Յիսուսի կրօնքին, բայց Ասորի ու Յոյն քարոզիչներու բառն ու խօսքը խղուրդախնի տաղտուկը միայն կը պատճառէին իր լսելիքին՝ իբրեւ խորթ ու անհրապոյր լեզուներու մուրացածոյ հնչիւններ:

Հոգեբանական այս պատկերը սրտառուչ գոյներով կը նկարէ Փարպեցին երբ կ'ըսէ. «Աւսուցիչները կը հառաչէին և կ'ափսոսային՝ տեսնելով իրենց ապարդիւն ճիգն ու ջանքը ժողովուրդի մը համար, որ Աստուծոյ Տունէն կը մնկնէր դատարկ հոգիով»:

Հոգեկան տագնապի և տքնութեան այս մեծ երկունքի պահն էր որ իբրեւ անտեղիտալի հարկի մը զրգապատճառէն, ծնաւ սրբութեամբ եւ հանճարով անզուգական այն գոյգը, Սահակ Մեարոպ, որոնց յիշատակին պաշտամունքը խմբած է զմեզ այսօր, իրենց գաղափարին և գործին նուիրուած այս յարկին տակ:

Ազգերու և ժողովուրդներու ներկան ու ապագան լուսաւորող ազգականները աւելի բարոյական պէտք է ըլլան քան թէ նիւթական: Առանց բարոյականի՝ անիմաստ է բանաւոր կեանքը: Սոսկ նիւթական ոյժերը վաղանցուկ են և անկատար:

Դիւրի, գրականութեան ու Գիրքի, այսինքն լեզուի, արուեստի ու կրօնքի երկակ ուժերով է որ կը կերտուի ժողովուրդի մը մտաւոր ու հոգեկան կեանքին շէնքը: Եթէ գիրը տաղան է այդ շէնքին, գրականութիւնն է անոր մարմինը, ուր կը միաւորուին ժողովուրդի մը մտաւոր ու բարոյական արդիւնքները: Պատմութեան ուղիէն ընթացող բոլոր այն ազգերը որոնք չեն կրցած տիրանալ գիրի ու գրականութեան, ուշ կամ կանուխ կը կորսուին իսպառ, անհետ անցնելով կեանքի թատերաբեմէն, իրենց նաւարկուէն խլիականը միայն թողով հոն:

Դիւրը, այս բառը հասկնալով մասնաւորապէս գրականութեան իմաստով, էական հիմն է ժողովուրդի մը ինքնութոյնու-

թեան. անոր վրայ կը կանգնի ազգի մը ապագան: Սահակ և Մեսրոպ խմատութիւնը ունեցան ըմբռնելու այս ճշմարտութիւնը, և քաջութիւն՝ մարմին տալու այդ ըմբռնումին: Հոտ է անոնց մեծութեան գաղտնիքը. վտան զի եթէ հասկնալը առաքինութիւն մըն է, զայն իրազործելը սոսոյզ մեծութիւն է կամ մեծագործութիւն:

Անոնք մեր պատմութեան ամենամեծ դէմքերը և ամենահարազատ փառքերն են, և իբր այդ, կենդանի ապացոյցները ինքնին՝ զիրենք ծնած ազգին հոգեկան մեծութեան և գեղեցկութեան: Ազգեր՝ քաղաքակրթութեան թատերարեմին վրայ ապրելու իրենց իրաւունքը կը կորսնցնեն խապաւ երբ կը դադրին այլևս մեծ մարդիկ արտադրելէ: Սխալ չ'ըլլար բնաւ ըսել թէ ազգերու բախտը մեծ նկարագիրներու ձեռքն է յաճախ. եթէ ժողովուրդը մարմինն է ազգին, մեծ մարդիկ անոր սիրտը կը կազմեն:

Տնեղագիրն չորով և ամբողջովին նուիրուել հանրագոյտ ձեռնարկի մը մասնումին՝ ազնիւ գործ է անշուշտ, բայց անոր իրազործումին համար չվարանիլ բնաւ ի սպաս գնելու իր կեանքն ու հոգին՝ աշխուկան եւ հոյակապ է ըստ ինքեան: Գեղեցիկ է Հերշել մ'ըլլալ, և իբր գիտուն, զննել, չափել կշռել ու վերլուծել արեւը, բայց սքանչելի է Պրոմէթէոս մ'ըլլալ եւ երկրի վրայ իջնենել անոր կրակը: Այս երկրորդ դերին մէջ միայն կրնանք ճանշնալ մենք մեր մեծ գոյգը, Սահակ և Մեսրոպ:

Երկիցս հաղաքամեայ մեր անցեալը յաճախ փոթորկուած է արեան ու աւերի հեղեղներով. անարդարութիւնը, անգթութիւնը, ներքին պառակտումներ, դժբախտ պատահարներ գերեզմանի վերածեցին յաճախ մեր երկիրը. ամէն ինչ կորսնցուցինք, բայց Դիրին հրաշքը փրկեց մեր կեանքը: Ազգովին և յանճուս երախտապարտ ենք անոնց որոնք այդ հրաշքը գործեցին:

Ըսինք թէ մեծ մարդիկ կենդանի ապացոյցներն են զիրենք ծնող ազգին հոգեկան մեծութեան: Ազգին գոյութիւնն ու ինքնութիւնը փճացումէ՛ զերծուցանելու մասին Սահակի և Մեսրոպի հոգիներուն մէջ խմորուած յղացքը բխրեղացումն է լոկ հանրական այն կամքին որով հայութիւնը ուզած է տէր մնալ ապրելու իր իրաւունքին:

Ապրելու իղձը ամենէն վսեմ և ամենէն հրաշալի զգացումն է մարդուն մէջ, իբր անհատ և իբր համայնք միանգամայն նկատի առնուած ատեն: Այդ իղձն է որ կամքի փոխարինուած է մեր ազգային գիտակցութեան մէջ: «Հայը, ըսած է հեղինակաւոր միտք մը, Արեւելքի այն ժողովուրդն է, որուն ամբողջ պատմութիւնը իր ծագումէն մինչև վերջ, բոլորք մը և պայքար մը եղած է զինք անճիտել ուղղութեան դէմ. կ'ուզեցի ապրիլ, այս երկու բառերուն մէջ կ'ամփոփուի հայոց պատմութիւնը ամբողջ»:

Երդ դարուն մեծ դէպքը փառաւորումը եղաւ այդ կամքին, երկու մեծ Սուրբերու և հանճարներու հանդիպման կէտին վրայ: Դիպումը մը չէ որ մատչեալ զանոնք իրարու այլ ազգին հոգիին ներշնչումը, և անոր մէջ յայտնուած Աստուծոյ կամքը: Անկարելի է արդարեւ առանց նախախնամական ներգործութեան մը խորհուրդին բացատրել այդ ճշմարիտ մեծագործութեան մտածումն ու յաջողութիւնը: Ի զուր չէ որ մեր խանդավառ պատմադիրները հրաշագան այս արդիւնքը բացատրելու համար Աստուծոյ ձեռքէն ելած լուսաւորութեազգիւծներ կը տեսնեն Մեսրոպի աշքերուն տոջեւ, իբրեւ նոր Մովսէսի մը՝ որ Հայաստան աշխարհին կը բերէր նոր Օրէնքներ:

Սահակ և Մեսրոպ գիտակից և կամաւոր գործիքներ եղան ազգային այս զգացումին և աստուածային կամքին, զորս իրագործեցին մտաւոր ու հոգեկան մեծ արժէքներով: Որքան ատեն որ ապրի հայը իբրեւ ազգ ու եկեղեցի, որքան ատեն որ աստուածային Մատենան մնայ ամենէն կենդանի խորհրդատուն մեր հոգիներուն, պիտի ապրին Ոսկեղարու հայկական շարժումին այս նոր առաքեալները, հայ դադափարականին: Ու ապագայ սերունդները մեզի պէս միահամուռ ու խանդավառ, երկիւղածօրէն ծունկի պիտի դան միշտ անոնց անուններուն առջև:

ՎԱՐԴԳԷՍ ՍՍՐԿԱՒԱԴ

ՄԻՈՒՆԻ ԱՌԻՍՏԱՔԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՄԻ ԲՆՈՒԹԱՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Կ. Պոլսէն, ծանօթ և յարգելի անձնաւորութեան մը միջոցաւ Սիոնին զրկուած են հետեւեալ հարցումները, եւ իբրեւ յուսարանութիւն՝ անոնց պատասխան կը խնդրուի, «չափ կարեւորութեամբ»:

«Ի՞նչ է Մարդեղութեան Խորհրդոյն, Մարդացեալ Բանին Ասուծոյ նկատմամբ Հայաստանայց եկեղեցւոյ (պարսիարեւրիւններու եւ կարողկոսութիւններու) ունեցած վարդապետութիւնը:

«1. Յիսուս Քրիստոս կատարեալ Ասուծաւ եւ կատարեալ մարդ է՞ թէ ոչ:

«2. Երբեք այո՛, Յիսուս Քրիստոս կատարեալապէս ասուածային բնութիւն եւ կատարեալապէս մարդկային բնութիւն ունի՞ թէ ոչ:

«3. Երբեք այո՛, այս երկու բնութեանց միաւորութենէն յառաջ եկածը թնութիւնն պիտի կոչենք թէ անձ, եւ կամ ո՞ր բառով պիտի որակենք, երբ կ'ուզե՞ք ի՞նչ անուն պիտի տա՞նք:

«4. Իսկ երբ թնութիւն, անձ բառեր պէտք չէ գործածել, ո՞ր բառերուն դիմելու եմք Մարդեղութեան Խորհուրդը բացատրելու կամ մարդացեալ Բանին Ասուծոյ վարդապետութիւնը մեկնաբանելու համար:

Ու նաեւ.

«Կը խնդրուի որ լուսաբանութիւնը տրուած ժամանակ Տիեզերական Ժողովներու անունը չտրուի, եւ անոնց սահմանած վարդապետութիւններէն չնառուի»:

Այս վերջին կէտը ուշագրաւ է արդարեւ: Երկու հակընդդէմ մտայնութիւնք տուն կրնան տուած ըլլալ այդ «խընդրանք»ին:

Մին՝ բողոքականը, որ իր անհատապաշտութեամբը⁽¹⁾ չի կրնար եւ կամ չ'ուզեր հասկնալ էական կարեւորութիւնը և անխուսափելի անհրաժեշտութիւնը կազմակերպուած և ընկերայնացած եկեղեցիին հետեւաբար և Տիեզերական Ժողովներուն, — ուր եկեղեցին կը խօսի և որոնց հեղի-

նակութեան մասին չ'ուզեր խել ամենեւին:

Եւ միւսը՝ երկարնակ հռովմէականը, որ խրաչելով Տիեզերական Ժողովներու և հոյակապ հարց հեղինակաւոր սահմանումներէն, և զիտնալով թէ Ուղղափառ Միաբնակութիւնը (որմէ է նաեւ Հայց. եկեղեցին) Քաղկեդոնի Ժողովը ի յառաջագունէ մերժելով արդէն արմատէն կտրած պիտի ըլլայ խնդիրը, չի փափաքիր որ «ճառուի անոնց սահմանած վարդապետութիւններէն»:

Ինչ որ է:

Մարդեղութեան և Տեառն մերոյ բնութեան աստուածաբանական հիմքը կազմող խնդիրները բանիմաց քրիստոնեաներու համար ա՛յնքան էական և այժմեական հարցեր են այսօր՝ որքան եղած են անոնք պատմութեան մէջ: Նոյն իսկ կարելի է ըսել թէ կէս-քրիստոնեաներու համար իսկ այդ հարցերը ներկայիս հրատապ հանդուժանք ունին, եթէ անշուշտ հետաքրքրուին անոնք իրենց հոգիին վիճակովը:

Իրաւ է որ արդի միտքը իր հետաքրքրութեան եւ զննութեան սահմանները ընդարձակած է, եւ աստուածաբանութեանէն դատ բազմաթիւ գիտութիւններ իրենց խնդիրներով կը դրադեցնեն զինք: Բայց կը պնդենք թէ աստուածաբանութիւնը այդ բոլորը ի մի շաղկապող գիտութիւնն իսկ է: Անո՞ր մէջ է որ մարդկային միտքին և հոգիին հետախուզութեան առարկայ եղող զանազան լուծելի խնդիրներու գիծերը կը ծայրակցին⁽¹⁾:

Մտածութեան արտայայտութեան համար գործածուած եզրերուն՝ (կամ այլ խօսքով բնագոյնցական յատկաբանութեան⁽²⁾)՝ դարերու ընթացքին փոխուած ըլլալը՝ չի նշանակիր թէ հարցերուն էութիւնն ալ փոխուած է բոլորովին:

Հետեւեալը աստուածաբանական եզրերու ներկայ դարուս միջոցի մարդուն համար հինցած և անհասկնալի դարձած ըլլալուն պարագան պէտք չէ մեզ կուրցնէ այդ եզրերու ետեւ կեցող խնդիրներուն էական կարեւորութեան նկատմամբ:

Դառնալով վերոգրեալ հարցումներուն՝ պէտք է ըսենք անմիջապէս՝ թէ անոնք յիսուսական⁽³⁾ պարզամիտ հնարադիտու-

(1) Եթէ պարզապէս individualisme ըսել ուզենք՝ անհատայնութիւն բառը պիտի գործածէինք:

(1) Converger: (2) Technologie: (3) Jesuite:

քնտրեք մին է որ դրուած են: Տրամաբանութենէն ծանօթ է թէ յաճախ հարցերու սխալ կերպով դրուելը՝ խորհողը մօլորցընելու միայն կը ծառայեն: Ուստի հարկ է որ պատասխանելու ատեն նոյնինքն Հարցարանն ալ կարգի դնենք:

Հյց. Ուղղափառ Եկեղեցին Հանգանակ Հաւատոյի մէջ գտնուող խնդրոց մասին «պատրիարքութիւններու և կաթողիկոսութիւններու վարդապետութիւն» չունի, և չի կրնար ունենալ սկզբունքով: Անիկա «անսխալական» կաթողիկոսի (կամ պատրիարքի կամ պապի) մօլար սկզբունքը կը մերժէ բացարձակապէս: Ասկէ զատ Հյց. Եկեղեցին միայն իրեն յատուկ էական հաւատոյ վարդապետութիւն ալ չունի. անոր վարդապետութիւնը Լնդհանրական Ուղղափառ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն է, և Հյց. Եկեղեցին անսխալականութեան և վերջնական հեղինակութեան ստորոգելիքները կուտայ Լնդհանրական Եկեղեցիին միայն: Իսկ թէ ո՞րն է այդ Լնդհանրական Եկեղեցին. — առաջին երեք Տիեզերական Ժողովներու հաւատարիմ ուղղափառ քրիստոնեաներու ամբողջութիւնը, ներկայացուած նոյն ամբողջութեան նուիրապետական կազմակերպութեամբ:

Որով հարցարանին առաջին պարբերութիւնը պէտք էր գրուէր սա՛պէս. «Լճն է Լնդն. Եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետութիւնը Մարդեղութեան Խորհրդոյն նկատմամբ, ըստ Հյց. Եկեղեցւոյ դաւանութեան»:

Անցնելով թիւ 1 հարցումին՝ կը պատասխանենք որ 1 թէ երբեք լուսարանութիւն խնդրող անձը Հյց. Եկեղեցւոյ ամէն պատարագներուն ատեն արտասանուող «Նիկիական Հանգանակը», և ամէն առաւօտ ժամերգութեան սկիզբը, և ձեռնադրութեանց ատեն արտասանուող «հաւատոյ դաւանութիւնը» լսած է, հոն ուշադրութեան առած պէտք է ըլլայ հետեւեալ խօսքերը. «(Քրիստոս) էառ զմարմին, զհոգի և զմիտ, և զամենայն որ ինչ է ի մարդ, ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք». «Եւ եղև տառուածն կատարեալ՝ մարդ կատարեալ»: Ուստի հարցարանին մէջ՝ այս թիւ 1 հարցումին տեղ տալն իսկ աւելորդ էր:

Թիւ 2 հարցումին. — Յիսուս Քրիստոս ունի աստուածային կատարեալ բնութիւնէ և մարդկային կատարեալ բնութիւնէ յառաջ

եկած և կազմուած մէկ քնուրիւն, այսինքն՝ մարդեղութենէն առաջ գոյութիւն ունեցող Աստուծոյ Լոյսին աստուածային քնուրիւնը, և մարդոց յատուկ եղող մարդկային քնուրիւնը մարդեղութեան վայրկեանին մէկ և զան, և Քրիստոս ունեցաւ մէկ քնուրիւն: Այս մասին վերև յիշուած Հյց. Եկեղեցւոյ «հաւատոյ դաւանութիւնը» պարզ է, և «պատրիարքութեանց և կաթողիկոսութեանց վարդապետութեան» զիմելու պէտք չկայ⁽¹⁾:

Թիւ 3. հարցումին. — «Այս երկու բնութեանց միաւորութիւնէն» յառաջ և կածը պէտք է կոչել քնուրիւն: Ինչպէս որ աստուածային և մարդկային երկու եւերու⁽²⁾ ի Յիսուս Քրիստոս միաւորութեամբը զԱյն մէկ անձ կը դառնինք, այնպէս ալ «յերկուց բնութեանց» կազմուած «միաւորեալ մի բնութիւն» կը դա-

(1) Բնութիւն քառն իմաստին մասին այստեղ զէթ սաչափը պէտք է որոշ զիանալ. — Բնութիւն կը նշանակէ միասեռ կամ իրրեւ զաղափար ամբողջութիւն մը կազմող էակի մը կամ էութեան մը ունեցած յատկութեանց լրութիւնը: Այս սահմանը պարզ և յստակ ընելու համար հարկ եղած երկարութեամբ զրելու տեղ չունինք հոս: Միայն թէ էութիւնը եւ բնութիւնը պէտք է զանազանել. առաջինը ունէ քանի քնագանցական հիմքն է, իսկ երկրորդը այդ հիմքին առաջայայտութիւնը. առաջինը կերպով մը կաշտկան է, երկրորդը աւելի ուժական կամ շարժական: Արիստոտէլի իմաստասիրութեան մէջ այս եզրերուն զուգահեռական են զրեթէ՛ ցիւր և ձեւ քառերով ցուցուած իմացքներ: Միարեակ Ուղղափառ Եկեղեցւոյ հայերը Արիստոտէլի ծուծը թափուցած էին. եւ պէտք է ըսել թէ Արիստոտէլի մտածողութիւնը մինչևեւ այսօր ալ իր արժէքը կը պահէ տակաւին:

Էութիւնը ինչութիւն կը ցուցնէ. երբ այդ էութիւնը ուժութեան վերածուի՝ կ'ըլլայ անձ: Ուստի անձի եւ Էութեան մէջ տարբերութիւնը եսի խընդիրն է միայն: Մինչ բնութիւնը՝ այդ ինչին կամ ուրիշ ինչպէս ըլլալն է (Այս եզրերուն յունարէն եւ լատիներէն համագործնորդ լինելու աւելորդ կրնկատեմ): Էութիւն, անձ, բնութիւն, եւայն, եզրերուն ետեւ կեցող զաղափարները՝ իրենց եզրերուն նման չափուած-մեռուած չեն ի հարկէ: Բայց մարդկային միտքը ժամանակի եւ միջոցի մէջ կը գործէ, եւ ստիպուած է կայունացնել (կայուն = static) զաղափարները՝ զանոնք ըմբռնելու եւ արտայայտելու համար:

Այս բնութեան խնդիրը, ուրեմն, պարզօրէն կարելի չէ ըսել. պէտք է բնագանցութիւնը իրր գործիք կիրարկելով հասկնալ զայն:

(2) Կատարեալ մարդ եղած ըլլալու համար մարդկային եսի տարրը անհրաժեշտ էր:

ւանինք այդ մէկ Անձին մէջ: Վասնզի մէկ անձ մէկ բնութիւն միայն կրնայ ունենալ: Ինչպէս որ մէկ իր մը մէկ ձեւ միայն կ'ունենայ միաժամանակ, թէեւ տարբեր ձեւերէ կազմուած ըլլայ կամ տարբեր կողմերէն զիտելով՝ մենք տարբեր ձեւեր կարենանք տեսնել անոր վրայ:

Ուրեմն թիւ 2 եւ 3 հարցումները էապէս մէկ են և պէտք է դրուելին սա՛ պէս: — «Եթէ Յիսուս Քրիստոս կատարելապէս աստուածային բնութիւն եւ կատարելապէս մարդկային բնութիւն ունի, այս երկուքին միաւորութենէն յառաջ եկածը ի՞նչ է»: Թիւ 4 հարցումը՝ հետեւաբար՝ ինքնին չի ծագիր և անոր պատասխանելու հարկ չի մնար:

Այս լուսաբանութենէն յետոյ՝ կրնանք հետեւել մի քանի հարեանցի նկատողութիւններն ալ աւելցնել:

Յիսուս Քրիստոսի Ս. Կոյսէն ծնունդովը Աստուծոյ Լոգոսը մարմին կղաւ, Ս. Յովհաննէս Աւետարանչին բացատրութեամբը: Այս կղաւ բառը բնաւ տեղ չի թողուր այլեւս «երկու բնութեան» վարդապետութեան: Բանին մարմնաւորութեամբը յառաջ եկաւ, անձառելի խորհրդով, մէկ անձ: Այս մէկ անձը, Յիսուս Քրիստոս Մարդ-Աստուածը, Իր այս երկրի վրայ եղած միջոցին գործեց և արտայայտուեցաւ մէկ բնութեամբ: Արդէն նոյնիսկ երկաթնակ եկեղեցւոյ կողմէ ընդունուած «Երեց Գլխոց» դատապարտութիւնը, և անկէ առաջ ընդունելութիւնը սա՛ բանաձեւին թէ խաչելութեան տառն «մին յերրորդութենէ չարչարեցաւ», և նոյնիմաստ բացատրութիւնները Յուսարինիանոսի 533-ի հրովարտակին, այս մասին կասկած չեն թողուր: Երկաթնակութեան հիմնադիր Լեոն պապին հոչակաւոր Տոմարին վարդապետութեան սխալը տեսնելու համար զայն կարգալը միայն ինքնին բաւական է:

Մի բնութեան ուղղափառ վարդապետութիւնն է միայն որ կրնայ երաշխաւորել Աստուծոյ և մարդուն ի Քրիստոս միութեան իրականութիւնը: Երկաթնակ եկեղեցւոյ բոլոր զիալեկտիկական ջանքերը այդ միութիւնը ապահովելու՝ Լեոնի-տոմարեան և Քաղկեդոնական բացատրութիւններով՝ աւազի վրայ չէնք կառուցանելու կը նմանին:

Մի բնութեան վարդապետութիւնը միայն կրնայ իրական հոգեւորութիւն մը, և մանաւանդ Քրիստոսի փրկագործութեան եւ քառութեան զիտակցութիւնը տնկել քրիստոնէի հոգիին մէջ: Ան միայն Աստուծոյ և մարդուն կապը իրական կը դարձնէ: Եւ եթէ երկաթնակ եկեղեցի՛ն ալ հարուստ է օրինակելի քրիստոնէական ոգիով՝ պատճառն այն է որ ուր որ այդ ոգին կայ՝ հոն Լեոնի-Տոմարին ուսուցումը՝ իրականին մէջ, իբր կենդանի և գործող սկզբունք, մէկդի թողուած է:

Հյց. եկեղեցին, որուն համար իմաստ մ'ունի Ս. Աթանասի վերագրուած նշանաւոր միտիկական խօսքը թէ «Աստուած մարդացաւ որ մարդն աստուածանայ», կը մերժէ բացարձակ մոնիստ (միակայնութիւն), որ բացայայտորէն մոլորութիւն է Ուղղափառ Քրիստոնէութեան համար, վասնզի երեսութականութեան կ'առաջնորդէ: Եւ տիքէս բացարձակ մոնիստ (միակայն) մըն էր, և Յաւրանոս Ալեկսանդրացին անոր հետեւութիւնը կղաւ: Նոյնպէս կը մերժէ դուալիստ (երկուայնութիւն), որ փրկագործութիւնը կը կործանէ, և մազդէականութիւն կը բուրէ: Նեստոր դուալիստ (երկուայն) մըն էր, կերպով մը, և երկաթնակութիւնը, այնպէս ինչպէս Լեոն կը բացատրէ զայն իր Տոմարով, նեստորականութեան մօտիկ ազգական է:

Հյց. եկեղեցին ուղղափառ միաբնակ է՝ ամենագորաւոր սկզբունքի և իրականութեան մը հիման վրայ: Մանաւորամիտ խօսք է ըսել՝ որ եթէ Վարդանանց պատերազմով զբաղած չըլլային հայեր՝ կամ եթէ Պարսկաստանի մէջ նեստորականութիւնը զօրուոր կղած չըլլար՝ քաղկեդոնական կղած պիտի ըլլային: Իսկ պարզապէս թիւրիմացութեան գործ և մեր Եկեղեցւոյ ոգւոյն նկատմամբ անճիշդ դատում է այն վերագրումը՝ թէ հայեր բնութիւն, անձ եւայն բառերուն յունարէն իմաստներուն նրբութիւնը չհասկնալն ուն համար էր որ միաբնակ մնային:

Հյց. եկեղեցին լուս գիտցած է թէ ո՛ւր կը կենայ ինք:

Տ. Վ. Ն.

ԴԻՒԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

Թ

Մարտիրոս Կաթագի Պատրիարք Կ. Պոլսոյ՝
առ Եղիազար՝ Կ. Պոլիս:

Արդոյազանի և վեհագան բարեւնեոյ մեծի բարեբարիւղ իմոյ սիրով աստուածա-կանաւն յուշ առնեմ սրբոյդ, զի թէպէտ մտերմաբար ցայս է՛ր յետնեալս առ երես ցոյցեալ զհնազանդութիւնն և ի Տեառնէդ բազում անգամ ընկալեալ սէր և զտեալ շնորհս, սակայն արդեանա լրիւ ծանեալ զծանեալս վաղապօն՝ զողբումն չափ և ան-ջրելի ունել զշաղկապ սիրոյ առ ծառայ քո և որդի. և այս մի՛ և մի լիցի ծանիլ կեղ-ծիւք և առ աշօք և կամ այլ իմն կերպիւ, որպէս և ի հերուն հետէ սրտի իմոյ ուտի-կան և բարեւոյս տեղեակ խեղէ սրբութիւնդ Որովհետեւ այս է յառեցում երկոցունցս. նա՛ որպէս և եղեալ էի և եմ և եղէց ան-ձամբ մինչ ցորոշումն շնոյ ի վերայ ճշմա-րիտ բարեկամիդ սրբոյ՝ աղօթիւք վեհիս մինչ ի մահ ընդ ընդարոյս սիրով ծառա-յելոյ պատրաստ կեամ սրբութեանդ, և յերկուց սուրբ աթոռոցն Սուրբ Էջմիածնայ և Սուրբ յերուսաղէմայ Սուրբ Գերեզմա-նին և սրբոց բնակութեանցն այլոց ևս հնազանդութեան կամ Աստուծով քեզ: Ահա՛ իմոյ սրտի եղնալ պարոյրն եղի ա-ռաջի սուրբ հօրդ խոստովանաբար. եթէ գործայց աստի և կամ ի քէն դարձայց, և ես ի Քրիստոսէ՛ առաջի Աստուծոյ և մարդ-կան ամօթ եղէց: Բայց զայն խնդրեն բարեւք է, ապա ուշիւ մտօք ի միտ առ, հայր սուրբ, զայս եւեթ այժմ հրաման իմ լիցի հրամանու քով սակս նուիրակաց, յորժամ զրամն ի քակի գայցէ, տեսցուք թէ յորո՛ւմ պատշաճ իցէ և ո՛րն հարկա-ւոր՝ նմա առից կրկին հրամանաւ սրբոյդ: Երկրորդ խնդիր իմ ի քէն այս է, հայր սուրբ, քո սրտիդ զկիրս պատգամաւորացն մի՛ յայտնեցես. երթեկէքն յարաբար-դելով, զհին չարութիւն ի սրտի ունելով՝ խօսք տարցեն և բերցեն, մի՛ աւատասցես մարդոց ի ժամանակիս, զի սատանայ են. այնպէս բան լիցի խօսելոյ, ազգ արա աջինք ծառայի ձերոյ, զի կեկալ բերան առ բերան խօսեցայց. մէկ քանի օրս մալ-դաթան սաւմիշ անեմք, խօսք և բան չատ

կայ հրամանուցդ յայտնի. ժտելով ժտեմ՝ զսիրտ քո ի սրտէ իմե՛կ մի՛ հեռացուցա-նել, մի՛ լիցի յօղաւորն այլ և ներարա-մաղիրն, որպէս և իմա լիցի, զի ես սուտ եմ, ոտից մինչև ներբանս ծառայ լիցիմ քեզ ողբով իմով մինչ ի մահ. վասն զի այն օրն աւատացաք, ևս այսու ձեռագրովս հրամանքդ այլ աւատա՛, աւատա՛ որ ստոյգ ծառայ և որդի քո եմ այսուհետեւ մինչ ի մահ: Ողջ լի՛ր, ողջունեալդ ի Հոգւոյն Սրբ-ոյ: ԹՎին ՌՃԹ (= 1660) սեպտեմբերի Թ. Սուրբ Գէորգ եկեղեցւոյ մէջն:

Ժ

Մարտիրոս վրդ. Կաթագի՝ Կ. Պոլսէն,
առ Եղիազար Այնթապցի՝ յերուսաղէմ:

Կերպարտալ և տիեզերաբաղձ, բազ-մերջանիկ և ամենագով Տեառնդ Եղիազար Սրբազան Վեհի և իմա հիփացելոյ տեղի պարծանաց նշուատ որդեկէ քուժմէ պի-տակ Մարտիրոսեայ Կաղարացւոյ ընկալցիս երկրպագութիւն և համբոյր շնորհաբաշխ աջոյդ սրբոյ հոնդերձ քրիստոսապարզեւ ողջունին սրբարարու. և ընդ նմին հաւ-ցումն զօրպիսութեանց և զկրից միանգա-մայն ցայդ վայր, զոր Տէր ի հաճոյս իւր ընկալցի և պահեսցէ անսայթաք և ան-վրէպ ամենայն հաղրից թշնամոյն ի փառս իւր և ի պարծանս մեր. ամէն:

Եւ ընդ զոյդն անյարմար զծոյս յուշ լիցի երանեալ անձինդ՝ եթէ զմէնջ գիտել կամ լիցի սիրելւոյդ, ահա կեաք ի նիկի-ոնն քաղաք ըստ հրամանի Տեառնդ և ըստ մերս խոստման, բազում երկք և վիշտք կրելով յաղազս ձմերանն խստութեան և սառնամանոյն՝ եռապատիկ քան զձերդ, զի ի լրոյ համբաւոյն այսպէս կշուիր. բայց մի՛ լիցի այն ևս միննէթ ըստ առասպելի ուրում՝ Այնչափ ձիւնն գայլուն, սա այլ հետ այլուն: Ապա ունիմ ընդ Տեառնդ փոքր ինչ վէճ սիրախառն. զի՛ է այս որ ի զիպին քո աստ՝ սակս մեր գալստեանն թուլագոյն բանիւք խտրմալաթէ տրուալ իրր ապահարդան ի ձեռին ունին այժմ թէ՛ սոքա և թէ՛ սոցին տեսուչ ձեացեալ քօշ մօրուքն այն. դու ինքնին այժմ վկայ եւ ոստիկան սրտի իմոյ իսկ ես, որ բնուին զրամէ և փողից զատարկացեալ էի և վասն հարկի սրբութեանդ և մեր զրադաղերձ ա-զատմանն յանձն առաք զոր ինչ և հրա-

մայիցներ կտտարել ծառայաբար. և վասն ճանապարհին ծախոյ՝ վկայ է Տէր, որ ձի (120) զուրուշ պարտօք հազիւ հասաք աստ՝ յամիալ ի ճանապարհն ին օր, եւ ի շարաթ օրն Սահակայ Պարթևի մտաք ի Ղոնեա եւ գտաք աստ զվերոյիշեցեալ անտես բարեկամն քո: Զկիրակէի տաւ-ւօտեայ հսկումն ի միտսին կատարեալ, մեծարեալ եղեաք ի ճաշ Առաքելի տունն, և զգիշերն մեք անդ յօթեալ, նա դարձաւ ի խոցն և երկուշարաթեով աւուր կոչեաց զմեզ առ ինքն, զի բարեաւ մեալ արասցէ. քանզի յառաջ քան զմեր գալուստն զնըւիրակութեան զրամն քէսիմ արարեալ և զնացեալ էր, բայց սակա խառութեան օգոյն կրկին դարձեալ էր այսր: Եւ իբրեւ զնացաք առ ինք խոնարհօրէն՝ թէ զի՞նչ հրամայեա, հայր. գտաք զինքն յագ եւ յիզի և անօթք սեղանոյն ի հաւաքումն. ետ պատասխանի խրոխտաբար՝ թէ դու վասն որոյ իրի եկեալ ես աստ. և մեք զեղեալն հաւաստի պատմեցաք նմա՝ թէ այս ինչ կերպիւ եղիազար վարդապետն յղեաց մեզ աստ և այժմ կամ քո եղիցի, զոր ինչ և հրամայեցես: Եւ նա՝ թէ իմ հրամանն այս է, որ դու ոչ աստ և ոչ Անկուրիա բան չունիս. ո՛չ զքեզ կու գիտեմ և ոչ զեղիազարն, ես զիմ պարտս հատուցի առ ձեր մեծաւորն: Նոյն կերպիւ և ետ պատուէր տեղւոյս երեկեացն առնել որպէս և ինքն հոսեաց: Այսու բանիւ վտարեալ կորեաւ. մեր առաւել խոնարհութիւնն կարի հպարտութեան պատճառ եղև նմա. ունի տակ՝ թէ զի՞նչ եղև ձեզ, թող երկու տարի բոլորէ և այլ բազում հաջմունս, զոր ոչ արժէ լսելիք մարդոյ աղճատել: Զի՞նչ առնեմ, կարի և զիւր էր ինձ զթաթաութիւնն ի դործ ածել և զչափ անձինն զիտացուցանել, և կամ զայս հինգ քաղաքի երկու տարեան իրաւունքն տակոսիւ հատուցանել տալ. ապա Աստուած ազատէ զմարդն ի քո լիզուէդ, յորոյ քաղաքի լուռ եւեթ անմոռնչ դարձաք յետս: Այնքան խելագարեցաւ, մինչ զի փոքրաւորացս չնօրէն կոչմունս ո՛չ ո՛չ ձայնեալ վտարեցաւ ի բաց, և այսու տրտմութեամբ դարձաք ի տուն մահուսի Առաքելին: Եւ եկեալ առ իս աւագ էն զնոյնն կամէր արձանացուցանել՝ թէ մեք խնդիր արարաք յեղիազար վարդապետէն, նա մեզ չնորհեաց,

մեք մարդոյ բան տըւող չեմք. և յայնժամ փոքր ինչ զեկուցի նմա զնետողութիւնն՝ Դաւթեանն գաւազան արկեալ ի կիր. և ապա եկեալ քէթխօտայք, ամփոփեցին զմեզ ի հիւրանոցի իւրեանցն, որ է մերձ ժամատանն սրբոյ: Եւ զկնի զնացիցն մեր ի խոց եկեղեցւոյն, միւս օրին եկն եհաս ի ձէնջ ծրեալ փոքր գիրն այն մեղադրանաց ի զէմս Առաքելի և այլոցն, զոր տեսեալ զայն փոքր ինչ յամօթի հարան. և եմք զեռ ևս անմոռնչ. միթէ Աստուած զվերջն ի բարին կատարեցէ: Փետրուարի Ի.ն գրեցաւ ի Դ. յաւուր (1661):

Եւ սակա յաճախութեան խօսից և բանին թերին ընդ յաղագին անմեղադրելի լիցի աստ գրելս իմ զմնացեալն: Ահա ըզտեղւոյս որպիսութիւնն ծանուցի վեհի Տեառն՝ թէ զինչ և իցէ աղէկ կամ վատ՝ սոցա բանն կու հոգամք Աստուծով, բայց խնդիր մեր վասն սոցա այդ լիցի սիրելւոյդ՝ զի մի՞ նեղսրտեալ բարկացցիս կամ վատ ինչ ասացես, զի բաւ է մերս սաստ և նեղութիւն, բայց ի քէն օրհնութիւն և սփոփումք լիցի ըստ Տեառն բանի: Ապա վասն քօշվօրվաց(?) ոչ առնեմ զայս խընդիր, ընդ նմա զոր ինչ մարթն է քեզ առնել՝ դու լուռ կու գիտես ոչ թէ ես, և եթէր արհամարհութիւնն այն, այլ մեծի Տանն սրբոյ և մեր լուռ լինելն վասն քո խաթիր և սրբալոյս մեռոնին, և այլն յայտ է յոգնագլտիդ: Եւ արդ՝ զի՞նչ հրամայեա, զի ես այսուհետեւ յԱնկուրի գնացող չեմ, և թէ գնամ, զիտեմ զի մեծ իմն չփոթ լինելոց է ի մէջ մեր. վասն որոյ արգիլայ անտի, և թէ յԱտանու կողմունքն այլ մարդ չիցիս յղեալ, հրամայեա՝ զայն եւս տեսցուք և անտի չուեսցուք ուր եւ կամեսցիս դարձեալ, զի ես սպասեալ մնամ աստ, մինչև եկեսցէ զիր հրամանի քո: Եւ եթէ ի Տուն Տիգրանայ (Տիգրանակերտ) ասիցես զնալ՝ այն ևս բարի. ապա զնորա պակասութիւնն եւ զպիտոյքն հոգացեալ յղեցես: Բայց վասն հոգեւոր տիրի սպասաւորութեանն, որպէս և հրամայեցեր՝ եմ ի պատրաստարանս. այս մեծի պատրաստութեան կարօտանայ և խնդրոյ, զի լոկ բանիւ պատերազմ ոչ վճարի, եւ ըստ Տեառն բանի պիտոյ է զծախքն հաշուել և ապա շինուածոյն ձեռն արկանել, ապա թէ ոչ կատակիմք բազմաց՝ թէ սկսան չի-

նեղ և ոչ կարացին կատարել. նախ՝ որ պատրաստութիւն պիտենայ, որպէս և հըրամանքդ քաջ գիտես, երկրորդ՝ որ կանուխ ժամանակ է, իսկի չէ վարդապետին յուզելը պիտ ապա ժամանի. ահա ունիմ ընդ իմ զՄարկոս էրէցն աստ և անդ յղեւոյ. Պետրոս եպիսկոպոսն ևս գալոց է, եթէ մարխասցի՝ սոցա մինն ուղարկեմ առ նա, տեսնելը զկամս նորա. յայսմ ամ զայ թէ ոչ, զայս ամենայն և այլ թէ ինչ իցէ պակաս ի մտաց մերոց, խնդրեմ հոգալ և թապտիր տեսանել. գիր մի աստ ի ձեռն ուղարկի շուտով հասուցանել և զայլն գիտել հրամանուցդ լիցի կամ Մատայ քո, որպէս ուխտեալ է, կայ ի պատրաստ առ ի ծառայել մինչ ի մահ, և զու զոր ինչ ի միտ ամցես, զու քո հոգին: Եւ թէ զՊաշտոցոց բանն հարցանես, նո՛ յառաջին օրն մեծ աղմուկ եղև, մինչ զի չափուշ յղկեցին յիւսկիւտար զՍուքիաս վարդապետն արգելլոյ և ոչ գտին, զի նա ի նոյն օրն կիրակի գնացեալ էր. յետոյ գնացին մօտ ի պատրիշն(*) իւրեանց՝ թէ մեր մեծն զու ևս, այլոց ինչ պարտիմք. նա տուեալ էր հրաման կատարել անխիղճ զմահ և զկեանքն յին երիցանցն. յետոյ այլք այլ իմն բան էին ասացեալ՝ թէ նորա արգելլելն քեզ չա՛ն է, զի զամենայն իրաւունքն նոցա քեզ է պարտ առնուլ աւերունի. երթեալն պակաս էր և զկնի մեր ոչ գիտեմ զինչ զործեցաւ. բաւեսցի այսքան: Գլուխ խոսվութեան, արբանեակ չարին, աստիճան դժոխոց և մեծ շունն բրտի և այլք նոցին հետեղք բազումք. և զկնի քոյոց գնացիլն Մինտէրճին և Սուրմէլին այլովն հոմանեօք իւրեանց յարեան ի վերայ մեր, զոր ինչ կայր ամբարեալ ի սիրտս իւրեանց՝ թօթափեցին ի պատճառ մնացեալ պարտուցն իմիրի: Նոյնպէս և Աստուածածնայ մէկ քանի շուն ըստ իւրեանց արժանւոյն ղողանջեալ առին զառհաւատչեայս և գնացին. և չէհրի շունն պոյրուլթի ևս երեք յիւսկիւտար ի վերայ մեր. Աստուծով յայնմանէ ևս զերծաք. Բայց Մինտէրճի շան ազգ և ազգ հաջմանցն առ Վեհն մեր և առ մեզ ոչ լիցի ներել իբր զՍիմէի. եթէ ի մէջ զերծցի, Սողոմոնիւդ աղցուք զվրէժս ի նմանէ: Անմեղադիր լե՛ր, զի կարի շատ խօսեցաք ըստ բերման ժամուն: Ահա զՍարգիս վարդապետի գիրն ևս յղեցի, որ եկն առ իս յիւսկիւտար, ընդ սմին և զթղթարեք Սարգիսդ թէ ուղարկեցես առ մեզ զրիւ քոյով՝ կամ քո լիցի: Եւ ողջոյն բազում կարօտիւ լիցի առ եղբայր մեր և որդի Սուքիաս վարդապետիգ և ներսէս պատանի: Հրաւ.՝ Մ. Ե. Ն.

(*) Պատրիարքը բռն կ'ուզէ, որ է Ղազար Անթառնացի: Ծ. 2.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Ս. Էջմիածնի Մայր-Աթոռոյ Տեղակալ Ամեն. Տ. Խորէն Սրբազան Ս. Աթոռոյ Սրբազան Պատրիարք Հայրը հրատարակ է ներկայ գտնուիլ Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրութեան, յատուկ պաշտօնագրով մը, զոր ընթերցողը կը տեսնեն ստորեւ: Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի կողմէ նոյնիմաստ հրաւերի պաշտօնագրեր ուղղուած են նաեւ Ս. Աթոռոյ միաբան Տ. Տ. Մեսրոպ, Մկրտիչ, Մատթէոս եւ Սմբատ Սրբազաններու:

Պատճէն

ՆՈՐԻՆ ԱՄԵՆԱՊԱՏՈՒԹԵԱՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ Տ. ԹՈՂԳՈՒՄ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿԱՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻՆ

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը ուրախ է հաղորդելու Ձերգ Ամենապատուութեան, որ Հայաստանի Կենտրոնական Իշխանութեան Թոշակութեամբ գումարուելիք Ազգային Եկեղեցական Ժողովի բացումը տեղի է ունենալու տարւոյս Նոյեմբերի 10 ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում:

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը իւր պարտքն է համարում այս առիթով եւս խնդրելու Ձերգ Ամենապատուութեան նշանակեալ ժամանակին ժամանելու Մայր Աթոռ, անձամբ մասնակցելու Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին:

Միանգամայն պետա՛ն, որ պատիւ կ'ունենաւք տարւոյս Նոյեմբերի 10 ին տեսնելու Ձերգ Ամենապատուութեան Մայր Աթոռում, խնդրում ենք մեկնելու և Բաթում հասնելու ժամանակի մասին տեղեկացնել:

Եղբայրական սիրոյ ողջոյններով և յարգանքներով

Տեղակալ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ
Նախագահող Գերագոյն Հոգեւոր Խորհրդի
(Ստորագրութիւն)

Ազգային* Խորէն ԱՐԲԵՊԻՍԿԱՊՈՍ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ, ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆ

Ս. Աթոռոյ Տեղիւն Ժողովը Յուլիս 4-31 ամսօրեայ ընթացքին տասնեւերեք անգամ գումարուեցաւ, իրրեւ զործադիր իշխանութիւն եւ վարչական մարմին, զբաղելով եկեղեցական եւ վարչական եւ մանաւանդ Ս. Տեղեաց իրաւանց պահպանութեան եւ մատակարարական գործերու կարգադրութեամբ, իսկ իբր կրօնական տառնեւ, երեք անգամ գումարուելով, կատարեց ամուսնական եւ ժողովական խնդիրներու վերաբերեալ տնօրինութիւններ. — Տնօրէն Ժողովոյ անդամներէն Տ. Սմբատ Սրբազան եւ Տ. Տիրան վարդապետ պաշտօն ստացան, իրրեւ քննիչ, յատուկ կանոնագրութեան մը համեմատ, հսկել մատակարարութեան եւ պիտեմէի զործադրութեան վերայ: Նոյնպէս, Տ. Սիոն վրդ. կարգուեցաւ կալուա-

ծոց Տեսուչ:— Աւարտեցան Ճարտարապետական և Խուազուրդի գործողութիւնները շինութեան **21-րին-նան** կալուածին, որուն պիտի ձեռնարկուի քնդ-հուպ:— Սոյն շէնքին կից, միեւնոյն ազգապատկան զետեղին վրայ պիտի կառուցուի նաեւ ուրիշ շէնք մը՝ արդեամբ տանումէ կեկեղեցական և աշխատար-մարաններու, որոնք ցկեանս կը վայելին անոր եկամուտը, որ իրենց վախճանումէն յետոյ կը մնայ Ս. Աթոռոյ: Վանքին այժմեան կալուածներուն մէջ կան, հանգուցեալ միարաններէ աչպէս փոխանը-ւածներ քաւական թուով:— Տ. Խորէն վրդ. կարգ-ուած ըլլալով Տեսուչ Բեթղեմի վանուց եւ Տ. Ներս-էս վրդ. Յոպպի եւ Ռէմէի, երկուքն ալ ձեռ-նարկած են իրենց պաշտօններուն:— **Միարան. Ընդի. Ժողովը** Յուլիս 5-ին գումարուեցաւ, եւ զբաղեցաւ ընթերցումովը նախորդ Տնօրէն Ժողովոյ գործունէութեան տեղեկագրին, որուն բնութիւնը յանձնեց Բենիկ Մանասիւմարի մը:

Մերական Պատրիարքը այցելեց

● Յուլիս 13-ին, դշ. Տ. Տիրան վրդ. ի, Ոս-կան Պէյի եւ Պ. Նուրեանի հետ երկրով, վանքա-պատկան այգիին մասին վերջնական կարգադրու-թեան եւ Յորդանանու եզերքը կառավարութեան մեզ եւս արամադրուած հոգարածինը տեսնելու հա-մար:

● Յուլիս 14-ին, եշ. դիւանապետ Պ. Նուրեանի հետ՝ Յրանսական Հիւպատոսարան, հանրապետ-թեան ազգային տօնին առթիւ, ի շնորհաւորութիւն:

● Յուլիս 15-ին, ուր. Տ. Սմբատ Սրբազանի հետ՝ Թուրքիոյ նոր հիւպատոս Թալաթ Գայաթի Պէյին:

● Յուլիս 17-ին, կիր. Վսեմ. Ոսկան Պէյի եւ Տ. Զօն վրդ. ի հետ, Բերքոն:

● Յուլիս 20-ին դշ. Տ. Կիրեղ վրդ. ի հետ, Անկիլիրան Ս. ձորք եկեղեցին, հանգ. նախկին Բարձր Գոմիսէր Լօրտ Բըլմըրի համար եղած հոգեհանգիս-տին առթիւ:

● Յուլիս 21-ին, դշ. Ոսկան Պէյի եւ Տ. Տի-րան եւ Տ. Զօն վարդապետաց հետ, Էմմաուս:

Մերական Պատրիարքին այցելեցին

● Յուլիս 7-ին, եշ. Քաղարապետ Բաղիւպ Նա-շաշիպի Պէյ, քաղարապետական Ժողովոյ անդամ ետզուպ է-Ֆ. Ֆարաճի եւ անզղիւացի Ճարտարապե-տը, ազգապատկան զետեղի մը վերաբերեալ խնդրոյ մասին տեսակցութեան մը համար:

● Յուլիս 13-ին, դշ. Թուրքիոյ նոր ընդհ. հիւ-պատոսը Թալաթ Գայաթի Պէյ, որ ի քաջակալու-թեան Ն. Ամնապատուութեան, այցարարը թողուց:

● Յուլիս 19-ին, դշ. Յրանսայի Ընդհ. Հիւպա-տոսը Պ. Վիգոնդ Տ'Օմալ:

● Յուլիս 7-ին, դշ. Տ. Դէնրզ վրդ. եւ քա-տուղար Պ. Աշոտ, յանուն Տնօրէն Ժողովոյ զացին Յոպպէ, նոր Տեսչին յանձնելու համար իր գործոց վերաբերեալ կարասիները:

● Յուլիս 25-ին, քշ. Տ. Սմբատ Սրբազան, Տ. Սիոն վրդ. եւ Պ. Նուրեան, յանուն Տնօրէն Ժողովոյ այցելեցին Երիթով, աթոռապատկան այգին յան-նելու համար նոր վարձակալին:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

● Յուլիս 10-ին, կիր., Ս. Պատարազը մասուց-ուեցաւ Ս. Յարութեան Տանարի հայկական Գողգորայի վերնասան մասուլին մէջ, ժամաբարն էր Տ. Հայկա-զուն վրդ. որ եւ Բարոզեց «Թռակ մեղաց մօր է» բնա-րանին վրայ, բացասելով թէ ամէն անկում նեւեւան է գիտալանքի մը, եւ հոգեկան ամէն նուազում՝ բարո-յական զանցառութեան կամ մեղքի, եւ թէ այս իր-զութեան մեծածուր ինքնին պէտք է լուսադոյն հանչ-ցընէ մեզի՝ Բիւսոսի շնորհիւ մեզի պարգեւուած վեր-կութեան արժէք:

● Յուլիս 16-ին, քշ. Մայր Տանարին մէջ, Գիւս Նախարացի Տօնին առթիւ, երէկի նախասօնակէն վերջ, այսօր կատարուեցաւ հանդիսատար պաշտամունք, եւ համբոյր նշխարաց Ս. Լուսաւորչին: Պատարազը մա-սուցուեցաւ Ս. Մակարի սեղանին վրայ, որոյ ներքեւ կը հանգչին մասունք ուրոյն. ժամաբարն էր Տ. Զօն վրդ.:— Վսեմ. Ոսկան պէյ, որ. իրեն Երիզացի, խանդակար յիշատակներ ունի Սեպուրի սրբաբաններէն եւ Լուսաւորչի գաւառին բոլոր նախական վայրերէն, ընդունեց Ս. Պատրիարքին, Մերական Եպիսկոպոսաց եւ միարան հարց այցելութիւնները:

● Յուլիս 17-ին, կիր., Ս. Յակոբեանց Տանարին մէջ, ուր ժամաբարն էր Տ. Դէնրզ վրդ. Բարոզեց Տ. Պարզեւ վրդ., որ անդադաւանով երկուսն Տօնին, բացասեց Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի առաքելական գոր-ծին մեծութիւնն ու նշանակութիւնը:

● Յուլիս 21-ին, եշ., Մայր Տանարի մէջ, երէկի մեծ նախասօնակէն յետոյ, այսօր կատարուեցաւ հանդի-սատար Տօնախմբութիւն. Ս. Սահակայ եւ Մեսրոպի բարգմանչաց Տօնին առթիւ. ժամաբարն էր Տ. Գարեգին վրդ. Ս. Պատրիարքը Բարոզեց, բացասելով զիրենու զիտէին արժէք՝ եկեղեցական վերածնունդին եւ ազգա-յին ինքնապահպանութեան շնտակէտով:

● Յուլիս 24-ին, կիր., Գիւս Տիոյ Տօնին առ-թիւ, Ս. Պատարազը մասուցուեցաւ Աստուածամօր զե-րեզմանի ուխտավայր եկեղեցիին մէջ, ի Դեքտեմանի. ժամաբարն էր Տ. Պարզեւ վրդ. Բարոզեց Տ. Սմբատ Սրբազան, որ, խառնելով Ս. Կուսին խոհանութեան վրայ, բացասեց այդ առաքինութեան բարոյական արժէքը, զայն ցուցնելով աստուածային կամի համակերպու-թիւն. որուն մէջ կը քարծնայ եւ կը զօրանայ միայն մարդուն հոգեկան կենսքը:

● Յուլիս 31-ին, կիր., Ս. Յարութեան Հայկա-կան Գողգորայի մասուլին մէջ պատարազեց Տ. Զօն վրդ. եւ Բարոզեց. Նիւրք էր կրօնական կենսին կու-րեւորութիւնը. բացասեց թէ մարդ ո՛րեւան աւելի խը-նամ է և հոգածութիւն պէտք է ունենայ հոգիին հա-մար, որ «առաւել է քան գմարմին», ու հոգեկան կենսքը ո՛րեւան աւելի պէտք ունի սնուցումի եւ դաս-տիարակիչ կերամի, որպէսզի մարդը չեզի իր կոչու-մին բարոյական ուղղութեան:

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐԹԱԿԱՆ

● Ամսօրեայ այս տեղութեան ընթացիկն, Ս. Արթուրոյս Աստուծական Խորհուրդը գումարուեցաւ երեկ անգամներ, եւ զբաղեցաւ իր պատգամներէն վերա-բերեալ գործերու կարգադրութեամբ:— Իր վերջնական

ձեւին վերածեց ընծայարանի կանոնադրութիւնը, որ, Տնօրէն ժողովի վաւերացումէն վերջ, զորձադրութան դուրեւան: Այժմ, կը գրադի ժառանգաւորաց եւ ընծայարանի ծրագրի վերանկերութեամբ: — Պատաստեց եւ Տնօրէն ժողովի վաւերացման ենթակեց **Դուրեւան շէն** կալուածին պիւսէն: այս եկամտաւորին արդիւնները պիտի հոգացուի Ս. Արոտոյ Մատենադարանի մասնակարարութիւնը. տարեկան մօտաւորապէս երկու հարիւր տկույ արժողութեամբ հրատարակութիւն պիտի ըլլայ նախնեաց եւ դպրոցական զործերու «**Նշիշէ Պատրիարք Դուրեւան Մատենադարան**» խնդրուին ներքեւ: Նոյնպէս, հաստատեցաւ «**Նշիշէ Պատրիարք Դուրեւան**» անուամբ **գրական մրցանակ** մը, որ թէ՛ ուղղութեամբ եւ նպատակով, եւ թէ՛ վարձատրութեան կերպով բոլորովին պիտի նմանի «**Յովսէփ Խովսէփեան**» մրցանակին, որ պարագայից բերմամբ այժմ դադարեւ է գոյութիւն ունենալէ:

● Քաղաքացի եւ զաղարկական ազգայնաց Ս. Թարգմանչաց վարժարանի տարեկան ըննութիւնը սկսած Յուլիս 11 ի բ. եւ տեւեցին ութ օրեր. իսկ ժառանգաւորաց վարժարանի եւ ընծայարանի ըննութիւնը սկսած Յուլիսի 18 բ.էն եւ տեւեցին մինչեւ 27, դ. բերանացի ըննութեանց միւս ներկայ գտնուեցան Ս. Պատրիարք եւ Սրբազան եպիսկոպոսութիւն եւ միաբան հայրեր: Քննութեանց արդիւնը գտնացուցիչ կը նկատուի:

● Տ. Գեղամ վրդ. կոչուեցաւ երաժիշտ ուսուցիչի պատճառով, փոխանակ Պ. Զիլիկիւհեանի, որ հիւանդութեան պատճառաւ բաւուած կը մնայ այդ զործին:

● Յուլիս 24 ի կիր. օրը, ժառանգաւորաց վարժարանի մէծ արանին մէջ կատարուեցաւ գրական գեղեցիկ հանդէս մը, ի ներկայութեան ժողովուրդի հոծ բազմութեան. աւակերներ արտասանութիւններ կատարեցին, անոնցմէ մին ի բերան արտասանեց Առակաց գրիւն Ա. զուլիք, իրեն անդրանիկ բարգմանութիւն Աստուածաւորին, կատարուած Ս. Մեսրոպի սուկ զբնէն: «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զիւրաք»: Վարդգէս սարկական կարգաց իննագիր հաւ մը, որ կ'երեւի Սիոնի այս քիւին մէջ: Տ. Զոհն վրդ. բանաստեղծ, նիւթ ունենալով Սահակի ճեպիքը եւ Մեսրոպի ճեպականը. Վսեմ. Ոսկան Պէյ հանգամանօրէն խօսեցաւ Մեսրոպի անձին ու զործին վրայ՝ խորհրդածութիւններ հիւսելով Առակաց գրիւն առաջին զուլիք իմաստին շուրջը՝ վերաբերութեամբ բարոյական կեանքին համար, այդ բարգմանութիւնը կատարեւ ասէն: Զուարթախօհօրէն անուշա, բայց համոզումի մօտեցող զգացումով մը ցանալով նոյն ասէն հաստատեւ թէ, Մեսրոպ անունը, զոր չեն զիտեր ոչ Կորին եւ ոչ Փարպէի, ժողովուրդին լեզուին մէջ մաշած ձեւն է միայն «**Մեր-Սուրբ**» կոչումին, որով ազգը հաւանաբար շատ կանխել պատճառով ալ է ըլլայ Ս. Մաշոցը: — Աւակերներ եղեցին, Բարդէն սարկական նուագեց դաշնակի վրայ:

● Յուլիս 30 ի երեկոյին, շբ., ընծայարանի արանին մէջ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքին եւ ի ներկայութեան միաբանութեան, կատարուեցաւ **գրական երեկոյ** մը. եղիագար եւ Յակոբ սարկականներ կարդացին իրենց գրած բանաստեղծութիւնները, առաջինին նկարն էր: «Պատմութիւնը հոգեբանութեան համար ինչպէս կ'ընայ ըլլալ աղբիւր տեղեկութեանց»: Երկրորդի-

նը՝ «**Իմացականութեան զիտուր զործողութիւններ**»: Աւստակէս սրկ. կարդաց իր գրաբար բարգմանութիւնը Պատրիարքի մէկ բարդէն հաստատի մը. Զանգ սրկ.՝ իր աշխարհաբար բարգմանութիւնը, «**Քանասի-րութեան վրայ**» ժամանակէն իմաստասիրական գրածի մը. իսկ ժառանգաւորներէն Արշակ Գալուստեան՝ իր աշխարհաբար մէկ շարադրութիւնը Մեծն Տիգրանի կեանքին վերջին եղեակն մէկ դուրագին վրայ: Բոլոր հաւուրը ընդմիջուեցան աւակերներու երգերով: — Գրական այս ա. երեկոյը կատարուեցաւ լոմանր առաջիկա դպրոցական դասընթացին երիցագոյն չորս ստակաւորներուն, որոնք այս կերպով ժամանակ կ'ըլլան իրենց բանասիրական ձեռնարկութեան նախօրեակին: Այս մօտ երեկոյը մըն ալ պիտի կատարուի յառաջիկայ եօրեակին մէջ:

● Յուլիս 31 ի կիր. յետ միջօրէին, ժառանգաւորաց վարժարանի բակին մէջ, որ բնագաղղ հանդիսավայրի մը վերածուած էր, երեկոյեան հինաւորաց մայրիկն տակ, Ս. Պատրիարքի նախագահութեամբ եւ բովանդակ միաբանութեան եւ խառնեւ ժողովուրդի ներկայութեամբ կատարուեցաւ ամալվերջի դպրոցական հանդէսը Ս. Արոտոյ Թարգմանչաց վարժարանին, ուր կը դաստիարակուին շուրջ 500 սաներ, Ս. Քաղաքի հայութեան եւ վանքի շրջափակին մէջ բնակող զաղարկաններու զաւակներ ամենքն ալ: Վաճառ, այս հաստատութեան միայն շէնքին համար, որ, արդի մակաւարժական նախաձեռնութեան յարմարութիւններով, Ս. Քաղաքի ամենէն ուշագրաւներէն է, ծախսած է աւելի քան 10000 ոսկի, իսկ տարեկան մասնակարարութեան համար՝ միւս իր 1000 ոսկի: Ունի շատ բարեկարգ մակապարտէզի բաժին մը, որուն հրեշտակային փոքրիկները, իրենց երգերով, մարզանքներով, խաղերով, պարերով, արտասանութիւններով եւ փոքրիկ ներկայացումներով, պատգումներու եւ գեղեցիկ գիւրդակ մընորդի մը վերածեցին ժառանգաւորացի շրջանակը, առիթան մը աւելի տալիս իրենց սիրտը դէպի կրթութեան զաղարկականը, որ այսօր անոնց շնորհներով կ'ազնուացնէ ազգին զաւակները, եւ դէպի Ս. Արոտը, որ իր այնքան նեղ օրերուն իսկ անա կ'ընէ բարոյական եւ նիւթական այսպիսի զործողութիւններ՝ յօգուտ ազգայն սերունդին: Մակապարտէզը ունեցաւ 35 շրջանաւարտներ, որոնք պիտի փոխադրուին Նախակրթարան: իսկ այս վերջինը տուա իր առաջին հունձը չորս մանչ եւ եօրը աղջիկ ընթացաւարտներ: Թաղուր Յովնանէտեան, Կարապէտ Զաւթագեան. Զանգ Մարտիկեան, Պողոս Զաւթագեան, Աղասունի Զաֆեան, Աղանի Զանեան, Երանունի Շէօմէլեան, Մարի Մատարեան, Մերսէս Երեցեան, Վարդունի Տօփմէնեան եւ Վեհանոյ Պետրոսեան: Ս. Պատրիարք, անձամբ բաշխել վերջ ամենուն վկայականները, խօսեցաւ ըզգածուած առիւ, ձեռնդրեալ զուգուարանն եւ մարմուր հոգածութիւնը յանձնարարելով իրենց զաւակներուն դաստիարակութեան եւ ընդհանուր առմամբ ազգային կրթութեան նախնական զործին վրայ: — Ամենէն ետք խօսեցաւ Վսեմ. Ոսկան Պէյ, յորդորելով երուսաղէմաբնակ հայութիւնը՝ զիմալ եւ գնահատել վանքէն իրենց եղած մեծ բարիքը, իրենց զաւակաց ուսումնական եւ բարոյական զարգացումին համար: